

UDK 398(=16)

Izvorni naučni rad

Vanda BABIĆ (Zadar)

Danijela DANILOVIĆ (Zadar)

Sveučilište u Zadru

vanda.babic@zd.t-com.hr

DEMONOLOŠKI ZAPISI I OBLICI U ZBORNIKU ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA (I)

Rad je sinteza onoga što se odnosi na demonološke zapise i oblike unutar *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* (1896.–2010.). Analitičkim pristupom *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* (kasnije samo *Zbornik za narodni život i običaje*) od 1896. do 2010. utvrđene su priče, bića i vjerovanja koja imaju fantastični i demonološki aspekt, a daljnim metodama sinteze i klasifikacije bića su svrstana u kategorije koje su općenito određene vizualnim identitetom. Velik broj demonoloških bića zastupljenih u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* poznat je većini južnoslavenskih naroda, ali ne i sva. Pojedina vjerovanja koja nalazimo u sklopu predaja koje su zabilježene na južnoslavenskim prostorima svjedoče o preuzimanju motiva vezanih uz demonološka bića stvarajući tako varijante pojedinih predaja, bajki, poslovice itd. Upravo taj čin svjedoči o prihvatanju određenih folklornih elemenata unutar određene zajednice.

Ključne riječi: *demonološki zapisi, priče, vjerovanja, književna analiza, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*

Uvodna razmatranja

Ono što se danas, kao i stoljećima prije, događa s tradicijom i kulturom južnoslavenskih naroda moguće je opisati jednom rečenicom što je izrečena u uvodnoj napomeni *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* (1896.), a koja kaže da narodno blago u novije doba propada strašnom brzinom kao da ga odnosi vjor moderne kulture. Dvadeset i prvo stoljeće obilježeno je zanemarivanjem tradicije te prihvatanjem modernih strujanja koja tradicionalno i autohtono smatra primitivnim i zastarjelim.

Zahvaljujući brojnim sakupljačima narodnoga blaga zabilježene su, a time i sačuvane od zaborava, pojedine priče, običaji, vjerovanja pa tako i ona koja se tiču pogleda na demonološka/nadnaravna/mitološka/mitska bića. Ovaj rad je sinteza onoga što se odnosi na spomenuta bića zastupljena unutar *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*¹ koja su zabilježena terenskim radom zapisivača. Brojni su i drugi suvremeniji radovi koji se u današnje vrijeme bave spomenutom tematikom, a korišteni su u ovom radu.²

Motiv obrađivanja ove teme leži upravo u činjenici da je *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* izvor bogate etnografske građe; on u sebi krije brojne priče i vjerovanja o nadnaravnim bićima na temelju kojih se može dobiti uvid u rasprostranjenost tih bića i vjerovanja na južnoslavenskim prostorima. Analitičkim pristupom *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* (kasnije samo *Zbornik za narodni život i običaje*) od 1896. do 2010. utvrđene su priče, bića i vjerovanja koja imaju fantastični i demonološki aspekt, a daljnim metodama sinteze i klasifikacije bića su svrstana u kategorije koje su općenito određene vizualnim identitetom, odnosno je li svojim fizičkim osobinama više nalikuju čovjeku ili životinji te vjerskim, odnosno riječ je o kršćanskim bićima dobra i zla koja se svojim karakteristikama često ne podudaraju s kanonskim opisima u *Bibliji*. Svakako rezultati istraživanja koji se nalaze u *Zborniku* trebaju služiti kao temelj daljnjih proučavanja ove tematike koja je i te kako prisutna i danas na našim područjima i to je jedan od temeljnih razloga zašto smo pristupili ovoj temi.

¹ Ovdje smo obradili demonološke zapise i oblike u *ZbZNO* od prvog broja, dakle 1896. do 2010. U 2012. izašao je novi broj *Zbornika*.

² To su: *Priča i pričanje* Maje Bošković-Stulli, *Pjesme, priča, fantastika* te članci spomenute autorice *Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti* i *O narodnim pripovijetkama*, *Usmena i pučka književnost* Maje Bošković-Stulli i Divne Zečević, *Vilenica i vilenjak*. *Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica Zorana Čiče*, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* Marka Dragića, *Usmena i pisana književnost srpskohrvatska* Vojislava Đurića, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* Vatroslava Jagića, članak *Južnoslavenske narodne priče o grabancijašu dijaku i njihovo objašnjenje* istog autora, *Dva demona: orbo i mačić* Ivana Lozice, *Vještice psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa)* Suzane Marjanić, „*Ni drvo, ni o kamen...*“. *Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama* Ljiljane Marks, *Vuk Stefanović Karadžić i srpske narodne pripovetke* Miroslava Pantića, *Narodna književnost* Radmile Pešić i Nade Milošević-Đorđević, *Demoni, vještice, spiritisti: sve o postojanju i djelovanju mračnih sila* Egona von Petersdorffa, *Vukovi i smrt: tanatološko značenje vuka u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog područja* Pietera Plasa, *Boja kao obeležje mitoloških bića – slovenske paralele i Slovenska mitološka bića – predstave i poreklo* Ljubinka Radenkovića, *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata* Edmunda Schneeweisa, *Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici* Luke Šeše, *Kulturni bestijarij* Suzane Marjanić i Antonije Zaradije Kiš, *Božanski boj* i *Divlja zvijer* Radoslava Katičića te *Priručnik fantastične zoologije* Jorge Luisa Borgesa i dr.

Osim uvodnih, osnovnih podatka o *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, središnji dio rada posvećen je demonološkim bićima, njihovoj zastupljenosti u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, osnovnim karakteristikama te motivima koji se uz njih vežu te varijantama pojedinih usmenih priča koje su zabilježene na istim ili različitim područjima. Slijedeći uglavnom navedenu podjelu bića prema vanjskom i vjerskom kriteriju, bića su u radu podijeljena u sljedeća poglavlja: *Bića nalik ljudima*, *Bića nalik životinjama*, *Kršćanska bića dobra i zla*. Poglavlje *Ostala bića* obrađuje bića koja možemo uglavnom svrstati u već spomenute skupine, ali zbog vrlo oskudnih podataka o njima i vrlo uskom području gdje se javljaju odvojena su u zasebno poglavlje.

Vile su bića koja se unatoč kozjim ili volovskim nogama svrstavaju u bića nalik ljudima zbog izrazite fizičke sličnosti gornjeg dijela tijela s tijelom žene. *Vještice* su također bića nalik ljudima, ali se, za razliku od *vila*, smatraju bićima zle naravi koja se mažu mašću te lete na metli iznad ognjišta, a dovodi ih se u vezu s *morama*.

Vukodlak i *krsnik* su također međusobno oprečna bića koja svojim fizičkim izgledom podsjećaju na čovjeka, ali imaju i određena animalna obilježja. I dok je *vukodlaku* glavni cilj nanijeti zlo, *krsnik* se pretvaranjem u bijelog psa bori s *vukodlacima* (crni pas) i štiti ljude. Svojim fizičkim izgledom i unutarnjim karakteristikama suprostavljaju se i *malić* i *div*.

Pasoglavac je biće koje svojim vanjskim karakteristikama podsjeća i na čovjeka i na životinju. Uglavnom je riječ o čovjekolikom biću koje ima pseću glavu dok se ostala obilježja razlikuju od kraja do kraja. *Vodeni čovjek* ili *duh* je biće nalik čovjeku, a živi u vodi i napada ljude. Vjerovanje u *moguta* zabilježeno je u turopoljskom kraju, a riječ je o djetetu koje majka nosi u utrobi sedam ili devet godina, a povezuje ga se i sa *zmajem*.

Posebnu skupinu bića nalik ljudima čine personifikacije kuge, kolere, smrti, sudbine i mlade nedjelje. *Kuga*, *Kolera* i *Smrt* odabiru svoje žrtve, nerijetko već zapisane u knjigu što nose sa sobom. *Suđenice* određuju životni put novorođenčeta, često obilježen smrću koji nije moguće izbjeći dok *Mlada Nedjelja* kažnjava one koji su na mladu nedjelju krenuli u osvetu.

Bićima s karakterističnim životinjskim izgledom i animalnim ponašanjem su *zmija*, *zmaj*, *orbo*, *mrak*, *crni ovan* i *zeleni konj*. *Zmija* i *zmaj* su uglavnom negativno okarakterizirana bića koja se često dovode u vezu i povezuju s *vragom*. *Crni ovan* se zbog svoje boje tijela i mjesta boravka također vezuje uz *vraga* koji boravi u podzemlju dok *zeleni konj* ostaje mističan zbog svoje boje, a karakterizira ga neuhvatljivost. Jezero u kojem boravi je crno što i njega povezuje s podzemnim svijetom.

Vrag je kršćansko biće koje dakako odudara od onog kanonskog opisa. Javlja se i u liku životinje i u liku čovjeka, a glavni cilj mu je zvesti onog komu je potrebna pomoć kako bi mu prodao dušu. Iz toga su proizašla dva glavna motiva vezana uz njega – skriveno u kući i baba/žena i *vrag*. Treba napomenuti da je za razliku od *vraga*, *anđelima* manje posvećeno prostora te se njihovo osnovno obilježje ne razlikuje znatno od kanonskog.

U ovom radu će se nastojati prikazati uloga i zastupljenost demonoloških priča, obreda i vjerovanja na južnoslavenskim prostorima zapisanih u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*. Mnoga od njih podudaraju se svojim osnovnim značenjem na širem području dok se druga znatno razlikuju od mjesta do mjesta ili su pak karakteristična samo za određeno područje. Za većinu bića karakteristične su metamorfoze, odnosno pretvaranje u neki drugi oblik, najčešće životinjski.

U mnoštvu bića koja su zabilježena u *Zborniku*, neka od njih samo su vrlo kratko obrađena, dok su druga iznimno potkrijepljena predajama, legendama i bajkama, ali nerijetko i pjesmama, poslovicama, uzrečicama te ih zbog opsežnosti rada nije moguće obuhvatiti u svim segmentima.

1. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena

Franjo Rački je na svečanoj sjednici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1889. godine održao važan govor o istraživanju tradicijske kulture smatrajući da se treba ograničiti na „svoj rod i dom“, pri čemu smatra da su hrvatske i srpske pučke tvorevine zajednička imovina oba naroda. Na temelju njegova prijedloga u Akademiji osnovan je Odbor za tradicionalnu literaturu koji je u konačnici preimenovan u Odbor za narodni život i običaje koji pokreće rad na *Zborniku*. Radovi u *Kolu* koji su govorili o narodnom životu i narodnom pjesništvu potakli su neke pisce da ga smatraju prvim hrvatskim časopisom za narodni život i običaje koji je preteča kasnijeg *Zbornika*. Međutim, preteča *Zbornika* bio je Kukuljevićev *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*.³ Službeni počeci etnologije u nas započeli su s Odborom, a prvi etnološki časopis u Hrvatskoj bio je upravo zbornik o kojemu je riječ.⁴

Uporaba sintagme „južni Slaveni“, koju nalazimo u naslovu zbornika, objašnjen je u predgovoru prvog broja gdje se kaže da naslov ovog zbornika

³ Prema: Maja Bošković-Stulli, *Priča i pričanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 96., 121–3.

⁴ Prema: Luka Šešo: „Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici“, u *Mitski zbornik*, (ur. Suzana Marjanić i Ines Prica), Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2010., str. 115.

odgovara zapravo nazivu same Akademije te se napominje da će *Zbornik* u prvom redu obrađivati narodni život i običaje dvaju naroda, Hrvata i Srba, koje veliki dio političara i tadašnjeg puka smatra jednim narodom s dva imena. Ovaj zbornik bi, prema njihovu mišljenju, trebao dodatno učvrstiti to jedinstvo. Valja napomenuti kako Bugari i Slovenci tada već imaju ono što je kod nas tek u začetku te se začetnici ovog projekta nadaju kako će „gradivo“ stizati i od njih.⁵ Iz toga proizlazi otvorenost našeg *Zbornika* prema tekstovima drugih slavenskih zemalja što je vidljivo već od prvog broja. Međutim, najveći broj tekstova odnosi se na područje Hrvatske i Bosne i Hercegovine, donekle i Crne Gore dok znatno manje imamo priloga koji su vezani uz Srbe, Slovence i druge slavenske narode.

1.1. Izlaženje *Zbornika* – od početaka do danas

*Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*⁶ izlazi čitavo 20. stoljeće. Prvi broj izašao je krajem 19. stoljeća (1896.)⁷, a njegovo izdavanje ušlo je i u 21. stoljeće. Pretposljednje izdanje zbornika (iz 2010. godine) znatno se razlikuje od svih ostalih izdanja⁸. Do sada je tiskan u 56 knjiga s tim da pojedini brojevi izlaze u dva sveska, tj. ukupno broji 71 svezak.⁹ Pojedinih godina intenzivnije se radilo na *Zborniku* te su godišnje izlazila dva sveska (od 1904. do 1907. te od 1911. do 1915.). a pojedinih godina i dva broja godišnje (1953., 1962. te 1971.).

Zbornik je u tom dugom vremenskom periodu od 114 godina izlazio s prekidima. Pune 23 godine (do 1919.) na njemu je kontinuirano rađeno. To je ujedno i najdulje razdoblje njegova redovita izlaska. Rad na njemu ponovno je pokrenut 1928. godine, a u vrijeme ratnih i prvih poslijeratnih godina (1941.–1948.) *Zbornik* nije izlazio. Te godine označile su tada najveći prekid

⁵ Ivan Milčetić (ur.), „Pripomenak“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, (u nastavku *ZbNŽO*), knj. 1., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (u nastavku JAZU), Zagreb, 1896., str. VII–VIII.

⁶ *Zbornik* je s vremenom mijenjao ime iako se je spomenuto najdulje očuvalo. Za vrijeme Banovine Hrvatske (1940.) *Zbornik* mijenja naziv u *Zbornik za život i običaje hrvatskoga naroda*. Nakon 2. svjetskog rata vraćen je stari naziv, a posljednja tri izdanja (iz 1995. i 2010. i 2012.) ostaje – *Zbornik za narodni život i običaje*.

⁷ Kao godina izdanja prvog broja navedena je 1896. dok se u *Pripomenku* nalazi datum 11. veljače 1897.

⁸ Više nije riječ o tekstovima zapisivača, već je riječ o svojevrsnoj sintezi svega onoga što se do tada radilo i objavljivalo u *Zborniku* – u njemu nalazimo popis svih autora i radova koje su objavljeni kao i tekstove koji se odnose na arhivsku građu, njezinu zaštitu, obradu i korištenje. U ovom broju donešen je i reprint Radićeva članka iz drugog broja pod nazivom *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*.

⁹ Posljednji broj je izašao 2012. (ur. Ivan Cifrić).

na njegovu radu od početka njegova izlaska. Od 1949. godine *Zbornik* izlazi u nepravilnim razmacima i pod vodstvom više urednika.¹⁰

1.2. Funkcija i zadaća *Zbornika*

U uvodnoj riječi uredništva prvoga broja upozorava se na činjenicu kako do tada nije bilo časopisa niti stručnjaka koji bi rasvijetlili narodni život te se je na takav pokušaj odvažila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti koja je trebala izdavati jedan broj svake godine. Funkcija spomenutog godišnjaka, prema mišljenju uredništva Akademije, bila bi: (...) *donositi rasprave folklorske, pa gradivo živeće jošte u narodu, i pratiti razvitak ove nauke kod svih svojih suplemenika slavenskih*.¹¹

Antun Radić je u svojoj *Osnovi* definirao zadaću *Zbornika* koja je prema njegovu mišljenju dvostruka – sabrati sve o narodnom životu Južnih Slavena te tu istu građu znanstveno obraditi. Narod o kojemu on govori nije nacija, već stanovništvo koje živi daleko od urbane sredine toga doba, svjestan važnosti običaja koji su očuvani u ruralnim krajevima za razliku od života kakav vode „gospoda“: *Ne misli se tu čitav narod ili hrvatski, ili srpski, ili slovenski, ili bugarski, već se misli onaj veći dio naroda, koji – recimo za sada – živi po selima, rukama radi, koji u velikoj većini ne nosi francuskoga odijela, koji nije učio nikakvih, ili gotovo nikakvih škola*.¹² Radić je zahtijevao da se građa sakuplja samo u jednom kraju ili jednom selu smatrajući da se treba držati kraja i naroda koji pozna, a ne ići u posve njemu nepoznate krajeve zato što mu se ti ljudi neće moći potpuno otvoriti (za njih će biti stranac). Radić, očito

¹⁰ Prvi urednik *Zbornika* bio je dopisnik i suradnik iz Varaždina profesor Ivan Milčetić. Naslijedio ga je Antun Radić koji je u drugom broju objavio svoju *Osnovu* koja čini okosnicu *Zbornika*. Svoj doprinos na radu zbornika dao je uredivši narednih pet brojeva koji su izlazili u razdoblju od 1897. do 1901. godine. Iduće dvije godine *Zbornik* su uređivala dvojica istaknutih hrvatskih jezikoslovaca – Tomo Maretić i Dragutin Boranić. Osim zajedničkog uređivanja sedmog i osmog broja s Tomom Maretićem, Boranić je ovaj zbornik samostalno uređivao dugi niz godina – od 1904. do 1940., a do svoje smrti (1955.) uređivao ga je s dvojicom suradnika – Milovanom Gavazzijem koji će, što u suradnji s Boranićem što sam, raditi na pet brojeva, te Ivom Rubićem s kojim će surađivati na 34. i 36. knjizi zbornika. Zapravo, Dragutin Boranić najdugovječniji je urednik *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*; urednik je više od polovine sveukupno izašlih svezaka (50 svezaka), odnosno urednik je 32 godišta. U razdoblju od 60-ih do sredine 70-ih *Zbornik* je uglavnom uređivao akademik Branimir Glušić, a duži niz godina na njemu su zajedno radili Andre Mohorovičić i Mirko Marković (1977. – 2000.). Ostali urednici *Zbornika* su: Vinko Žganec – urednik 44. broja, Ljubo Babić i Ferdo Čulinović koji su zajedno radili na 45. Broju, Tanja Perić Polonijo urednica je broja iz 2010. godine, a Ivan Cifrić najnovijeg iz 2012. godine.

¹¹ Ivan Milčetić (ur.), „Pripomenak“, knj. 1., str. VII.

¹² Anut Radić, „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“, u: *ZbNŽO*, knj. 2., JAZU, Zagreb, 1897., str. 1.

svjestan da sakupljači nerijetko prepravljaju ono što ima narod kaže, upozorava da tekstove treba zapisivati upravo onako kako su im rečeni: *Što koji sabirač misli o kojoj rječci, običaju itd., – to neka za se čuva, a neka toga ne miješa s narodnim, neka ne popravlja. Majstorstvo i vještina sabiračeva vidjet će se baš u tom (...).*¹³

1.3. Građa Zbornika

Zbornik su, prema Radićevu mišljenju, trebale činiti tri veće cjeline: 1) *Rasprave*, 2) *Građa* i 3) *Vijesnik*.¹⁴ Koliko se u tome uspjelo, ovisi od pojedinih izdanja. Uglavnom se više pažnje posvećivalo prvom i drugom dijelu dok se posljednji dio javlja samo povremeno. U tom dugom razdoblju izlaska *Zbornika* mijenjao se je i pristup građi koja je unošena u njega. Osim usmenoknjiževnih oblika, koji se nalaze u razmjerno malom broju s obzirom na drugu građu, tu su još vjerovanja iz različitih krajeva, tekstovi o pojedinim autorima, njihovim djelima i radu, dijalektološki prinosi, nekrolozi..., a tri broja posvećena su antropogeografskim istraživanjima. Neki od radova obogaćeni su slikama, skicama, tabelama, notnim zapisima i sl. Glavni razlog unošenja tekstova iz drugih disciplina, čime je smanjeno osnovno etnološko usmjerenje Odbora za narodni život i običaje, Jakša Primorac vidi u nedostatku novca i manjku obrazovanih etnologa.¹⁵

Rad obnovljenog Odbora za narodni život i običaje započeo je nakon Drugog svjetskog rata (1948.).¹⁶ Upravo je to razdoblje siromašno usmenom književnom građom. Iako postoje autori koji su iznosili svoje radove o vjerovanju u pojedina nadnaravna bića kao i priče kojima vladaju neobične pojave i stvari, to će ipak biti znatno siromašnije od radova što su objavljivani u prijeratnim godinama, pogotovo vezano uz sabiranje narodnih priča kako su to činili Tadija Smičiklas u osječkoj okolici i Milena Papratović u đakovačkoj. Priče koje su oni zabilježili često su bogate demonološkim bićima o kojima će biti riječi.

¹³ Isto, str. 1., 72–3.

¹⁴ *Rasprave* su trebale činiti: izvorna rasprava iz „narodnoznanstva hrvatskoga i nablize Hrvatima južne braće“, sitniji znanstveni prilozi iz domaće i strane etnologije te pitanja o etnografskoj građi. U *Građi* je trebala biti dana jedna cjelokupna slika o narodnom životu određenog kraja, sitniji prilozi građi te narodne starine dok se *Vijesnik* trebao mijenjati prema potrebi, a glavna mu je zadaća izvještavanje o domaćoj i stranoj „narodnoznanstvenoj književnosti“. (Prema: Antun Radić, „Od Uredništva“, u: *ZbNŽO*, knj. 2., JAZU, Zagreb, 1897., str. 510.)

¹⁵ Prema: Jakša Primorac, „Arhivska građa odsjeka za etnologiju HAZU“, u: *ZbNŽO*, knj. 55., JAZU, Zagreb, 2010., str. 22–23.

¹⁶ Isto, str. 26.

2. Demonološki oblici i njihova zastupljenost u *Zborniku*

Demonološke, odnosno mitološke predaje zasnivaju se na čovjekovu vjerovanju u natprirodna bića, a s isprepletenošću uzbuđenja i straha pripovjedača i slušatelja govori se o vjerodostojnom osobnom doživljaju koji nerijetko za sobom ostavlja posljedice. Nada Milošević-Đurđević govori o pojavi demonoloških predaja u tri osnovna oblika. Prvi predstavlja kratku obavijest o postojanju demonskog bića ili pojave, odnosno predstavlja sintezu uopćenog i usvojenog vjerovanja. Drugi je razvijeniji i predstavlja konkretizaciju uopćenog vjerovanja dramatičnom situacijom iz koje proizlazi sama fabula pri čemu se često pored opisa demonološkog bića daje i prikaz tog istog bića prema čovjeku. Najčešće se priča u prvom licu kao osobni doživljaj pripovjedača koji postaje junak fabule. Treći je najrazvijeniji oblik i predstavlja višepizodična pričanja u čijem su središtu i dalje natprirodna bića, ali poanta nije u potvrđivanju vjerovanja, već u zanimljivosti događaja (npr. ženidba s *vilom*) u kojima sudjeluje čovjek razapet između realnog i fantastičnog, ovozemaljskog i natprirodnog.¹⁷ Vjerovanje se u okviru usmene književnosti javlja samo kao osnova predajama, legendama, obrednoj i običajnoj lirici. Vuk je u svojoj podjeli demonološke predaje nazvao „vjerovanjima u stvari kojijeh nema“.¹⁸

Unutar *Osnove*, u poglavlju *Vjerovanja*, Radić demonološka bića dijeli u nekoliko skupina s obzirom na karakteristike koja bića posjeduju. On tako *vještice, vrače, vilenjake, vješce, repače*...stavlja u skupinu *Kakovu snagu imadu neki ljudi*, ali ih razdvaja od, kako on kaže „ljudi po smrti“ jer su to ljudi koji imaju moći za života. I dok ova bića s lošim i dobrim osobinama smatra ljudima, postoje bića/stvorenja koja on naziva „stvorovi kao ljudi“, a riječ je o stvorenjima koja su slična ljudima, ali ipak nisu ljudi: *Vile, Suđenice, Mora, Kuga, Smrt, Bura, Sreća*.... Postoji pak i treća skupina koja se znatno razlikuje od ove dvije, a riječ je o nemanima (strahovite životinje – *zmaj, pozoj*) i nakazama (nakazni ljudi – *pasoglavac*).¹⁹ No, kako je to izgledalo u prvom broju prije Radićeve podjele? Demonološki oblici u prvom broju *Zbornika* pojavljuju se naslovljeni kao *Vjera u osobita bića*, a podijeljena su u osam potpoglavlja pri čemu je najviše pažnje posvećeno *vukodlaku, krsniku i vješticama*. Ostala osobita bića, kako ih naziva Ivan Milčetić, su: *vjedogonja, mrak i bučan, malić, orbo (orko), pasoglavac, vile, mora i polegač*.

¹⁷ Prema: Nada Milošević-Đurđević, „Demonološko (mitološko, mitsko) predanje“, u: nav. dj., str. 59.

¹⁸ Prema: Nada Milošević-Đurđević, „Vjerovanje“, u: nav. dj., str. 264.

¹⁹ Prema: Anut Radić, „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“, knj. 2., str. 69.

S vremenom i izlaskom novih brojeva, sakupljači narodne građe, bilježili su vjerovanja i priče samo o pojedinim bićima, bilo ovim ili nekim drugim, ili su pak bića samo usputno spominjana kao što je to riječ u 54. broju *Zbornika* gdje su sabrani članci vezani uz narodni život i običaje Kijevljana. Pojedini autori su za neka bića navodili veći broj varijanti nastojeći ukazati na duboku ukorijenjenost vjerovanja u određeno biće u kraju o kojemu pišu, npr. Ivanišević navodi 21 priču o *vilama*, a brojne su varijante i za sljedeća bića: *viščune*, *viščice*, *morine*, *maciće* i *ukodlake*. Upravo je Ivaniševićeva monografija *Poljica* „najkvalitetnija“ i najiscrpnija te zorno prikazuje susrete s pojedinim bićima.²⁰ Što se tiče samih pojedinih bića, pažnja im je različito usmjerena. I dok je u nekim krajevima zabilježeno mnoštvo priča koje govore o vjerovanju u takva bića, u drugim krajevima one su ipak skromne. Postoje bića za čije „postojanje“ nema dovoljnih dokaza te se oni javljaju samo u nekim krajevima, a od zaborava su ih spasili zapisivači svjesni činjenice da to nije učinio nitko prije njih. To samo govori o činjenici da su u pojedinim krajevima poganska vjerovanja više izražena, ili pak da sakupljači narodnoga blaga nisu zabilježili sav „narodni materijal“, ili nije imao tko zabilježiti. No, i u krajevima u kojima možemo govoriti o velikoj zastupljenosti vjerovanja u neka demonološka bića, zamijetiti ćemo često i njihovu povezanost s kršćanskim elementima, odnosno miješanje kršćanskog i poganskog, npr. Lang u Samoboru bilježi da su kod *vila* u pećini, nakon njihova odlaska, našli raspelo.²¹

Što je s nazivima demonoloških bića? Njihovi nazivi slabo su posvjedočeni u srednjovjekovnim pisanim izvorima, osim u tekstovima kršćanskih propovjednika koji su bili usmjereni protiv ostataka poganskog vjerovanja. Nerijetko su korišteni eufemizmi, naročito za *vraga* za koga su primanjem kršćanstva Slaveni počeli koristiti i termine *satan* i *demon*. *Vila* se u srednjovjekovnim spisima javlja od 14. stoljeća, a s obzirom da se spomenuti naziv za ovo biće javlja u lokalnim vjerovanjima svih južnoslavenskih naroda kao i kod Slovaka i Čeha, Radenković pretpostavlja da je on bio opće poznat u slavenskoj prapostojbini. U srednjem vijeku postojali su i nazivi za *vukodlaka* kojeg su smatrali čovjekom koji se magijskim putem pretvara u vuka, ali i za pokojnika koji straši ljude nastojeći im napakostiti (*vampir*). Pojmovi *vukodlak* i *vampir* u većini slučajeva na južnoslavenskim prostorima postali su sinonimi dok ih Zapadni i Istočni Slaveni jasno razlikuju. Nazivi za

²⁰ Prema: Luka Šešo, „Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici“, u *Mitski zbornik*, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2010., str. 116.

²¹ Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, u *ZbNZO*, knj. 19., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1914., str. 137.

vješticu u pisanim izvorima susreću se od 16. do 19. stoljeća.²² Ova, ali i ostala bića u *Zborniku* javljaju se pod različitim nazivima ovisno o kraju u kojem je pojedino biće zabilježeno kao sastavni dio vjerovanja, predaje, bajke i sl.

Kako, kojim narativnim načinom uvjeriti čitatelja odnosno slušatelja u postojanje bića o kojima je ovdje riječ? To nije lako s obzirom da je ovdje riječ o bićima koja nisu ljudska, već samo neka od njih imaju određene ljudske karakteristike. Međutim, u usmenim predajama postojale su formule i načini izražavanja kojima bi se to postiglo, a iz njih je vidljivo da su se pojedine predaje generacijama prenosile ili pak da se o njima toliko govori da ih je određeni, sada pripovjedač, čuo više puta. Najuvjerljivije će djelovati kada je jedna takva predaja ispričana u prvom licu, odnosno da je pripovjedač ujedno akter u događaju, npr. Ivan Zovko bilježi: *Ja sam svojijem očima gledao, kako su jednoga zakopali, al kad sjutra, zemlja ga iz sebe izbacila. Šta ti je, da ti nije, nikako ga nije u sebe htjela primiti. Preko dvadeset su ga puta ukopali, ali svaki ga je put zemlja kroz noć iz sebe izbacila.*²³ Ponekad su pripovjedači bilježili građu slušajući ljude koje poznaju, bilo u djetinjstvu bilo u odrasloj dobi, ili pak rodbinu, npr. Andrija Bartulin bilježi priču svoje majke koja je vidjela borbu *karsnika* i *vukodlaka*, a na kraju priče dodaje: *Tako mi se je dogodilo još jedan put.*²⁴ čime se nastoji ukazati u istinitost rečenog.

Jedan od načina uvjeravanja jest izjava da je nešto isto čuo ili vidio više puta, pa čak možemo govoriti o svojevrsnoj hiperboli. Takav primjer bilježi Šajnović kod svoga sugovornika u priči *Mjesečina sja, mrtav konja ja...: A ču' de, što ću ti sade kazati! Sto sam puta čutio, đe pripovijedaju.*²⁵ Sličnom rečenicom sugovornik i završava priču: *Čuješ li ti, moj dragi? To sam sto puta čutio od starijih ljudi.*²⁶ Kako bi se uvjerilo čitatelje u vjerodostojnost priča, zapisivač često navodi kako mu je određenu priču ispričala „čestita i bogata žena“ koja još uvijek živi, dok su neke od predaja zapisivačima pripočila crkvena lica. No, nekada niti pripovjedači nisu sigurni u određena vjerovanja, npr. u Bosni i Hercegovini nisu sigurni s koje strane potječe orah – sa strane dobra ili sa strane zla: *Vilinski li je, vještičiji li je orah, ni dan danas ne mogu da upipote (pronađu, slože se). Gagolje (zbore) svakako i natučaju.*²⁷

Svojevrsan „efekt istine“ postiže se i završnim rečenicama priča (uglavnom bajki). Ti završetci gotovo su identični što možemo vidjeti

²² Prema: Ljubinko Radenković, „Slovenska mitološka bića – predstave i poreklo“, u: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 73, 2008., Beograd, str. 316–319.

²³ Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, u: *ZbNŽO*, knj. 3., JAZU, Zagreb, 1898., str. 147.

²⁴ Andrija Bartulin, „Cres. (Vjerovanja)“, u: *ZbNŽO*, knj. 3., JAZU, Zagreb, 1898., str. 268.

²⁵ Ivo Šajnović, „Kola. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 3., JAZU, Zagreb, 1898., str. 258.

²⁶ Isto, str. 259.

²⁷ Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, u: *ZbNŽO*, knj. 6., JAZU, Zagreb, 1901., str. 130.

usporedimo li priče zabilježene u Samoboru. *Soldat u zakletom gradu* završava sljedećom rečenicom: *I mi smu tam bili, jeli smu i pili, dobre vole bili i sad nam je još jezik moker.*²⁸ dok kraj pripovijetke *Kralj i njegova kći* završava: *I ja sem se tam piroval i med nimi bil, jel i pil i vesel sem bil.*²⁹ Međutim, treba napomenuti da se takvi završetci priča javljaju u sjevernijim hrvatskim krajevima, naročito kod kajkavaca dok u drugim krajevima nemamo takve završetke.

2.1. Život s nepoznatim svijetom i zašto se vjeruje u njega

Što je to „život s nepoznatim svijetom“? Zašto postoje vjerovanja u vile, vještice i druga demonološka bića? Pjesnički slikovit odgovor daje nam Antun Radić u drugom broju *Zbornika*: *No svijet čovjeka goni i bije, a često ne znaš, tko te bije i zašto. Nad tobom se nebo lomi, a drugomu se i kame-nje podaje. Gledaš na nebo i kuneš ga, moliš se suncu, zaklinješ zvijezde, ne pomaže: suđen si na zlo. I ti počinješ vjerovati u svoje zlo, u vruga i vražjega sina i njegovo leglo: vještice, vrače..., kojima sve samo teče, a ti ni da bi s mjesta. Moliš im se i baješ, zaklinješ ih i tjeraš, pa si katkad i pomogneš. I tako ima čovjek u svijetu, u prirodi neprijatelja i pomoćnika, za koje ne zna, gdje su, što su, i što sve mogu.*³⁰ Na puno sažetiji način svoje je mišljenje o pojavi praznovjerja iznio Ante Liepopili: *Nadasve, kada se u narodu pojavi kakova nevolja, nesreća, pošast, tada praznovjerice niču kako gljive iza kiše.*³¹ Poslije Tridentskog koncila crkva je nastojala sistematski suzbiti praznovjerje, no vidimo da se ono ipak očuvalo do danas. Vjekoslav Štefanić tvrdi da je kod nas ostalo razmjerno malo praznovjerja i to se uglavnom odnosi na ono što je zabilježeno u zapisnicima što ih je vodila Crkva u svojim istragama.³²

Tko je tvorac bića koje je čovjek izmislio i dao im mogućnost da čine zlo? Bog ili vrug? Pita se to i pripovjedač Ive Šajnovića: *Bog, vrug li je, ko li je to odredio, da čini!*³³ Zanimljivo je da sličnu rečenicu ponavlja Ivin sugovornik u priči o Miji koji se pretvarao u kokoš i noću ubijao vlastitu djecu: *Tako mi je Bog, vrug li je, ko li je, naredio, da tako radim od svoje djece!*³⁴

Zašto neka bića više nije moguće vidjeti? Pojedini sakupljači narodnoga blaga zabilježili su razloge, a oni su, ako ne gotovo isti, onda slični.

²⁸ Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 58.

²⁹ Isto, str. 52.

³⁰ Antun Radić, „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“, knj. 2., str. 65.

³¹ Ante Liepopili, „Vukodlaci“, u: *ZbNŽO*, knj. 23., JAZU, Zagreb, 1918., str. 277.

³² Prema: Vjekoslav Štefanić, „Sujevjerje na Krku u XVI. i XVII. vijeku“, u: *ZbNŽO*, knj. 29., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1934., str. 229.

³³ Ivo Šajnović, „Kola. (Narodni život i običaji)“, knj. 3., str. 255.

³⁴ Isto, str. 256.

Razlog su svaki put ljudi, npr. zašto nema vila: *Vil bilo je sila, a najme dobrih, ke su vavek pomagale, pa za to je bilo i sreći, ali je bil i narod dobar i zemja je, tako rekuć, sama rodila. Ali kada su judi pošneli biti huji, njih je bilo se to manje. A vero po še su šparile (nestale), kada su jih judi pošneli izdavati. One su se na to razjadile, ne 'tele već juden pomagat i pobegle va more, kede, go-vore, da još va nekih krajeh živu pod priliku(n) od ribi i divojki zajeno.*³⁵ Treba napomenuti da je motiv nestajanja nadnaravnih bića kukurikanjem pijevaca karakterističan gotovo za sve prostore na koje se *Zbornik* orijentirao.

O *morama*, *vukodlacima*, *vješticama* i drugim demonološkim bićima često se priča uz igru, kolo ili pak sijelo za vrijeme dugih zimskih noći. Lovretić u Otoku bilježi kako su se u pauzama između rada i ispaše stoke sa-stajali mladići i djevojke te pričali priče o čudnim bićima poput *vila*, *vještica* i *vukodlaka*, naravno uz priče o narodnim junacima poput Marka Kraljevića ili pak Senjanina Ive.³⁶ Neka od tih bića narod štuje, a od nekih strahuje tako da su iz toga proizašle različite molitve i zakletve³⁷ koje uglavnom izgovaraju svećenici vjerujući u magijsku moć riječi.

3. Bića nalik ljudima

Riječ je o bićima koji svojim fizičkim izgledom podsjećaju na čovjeka, a to su: *vile*, *vještice*, *vukodlaci*, *krsnici*, *malići*, *divovi*, *pasoglavci* itd. Neka od tih bića osim fizičkih karakteristika čovjeka posjeduju i animalna obilježja povezana sa životinjama čiji oblik poprimaju prilikom metamorfoze. U ovu skupinu spadaju i personificirana bića kao što su: *Smrt*, *Kuga*, *Kolera*, *Suđenice*, *Mlada Nedjelja* i sl. Treba napomenuti da se spomenuta bića svrstavaju u različite kategorije ovisno od zapisivača do zapisivača, ali i činjenicu da pojedina bića predstavljaju suprotnost, odnosno opoziciju nekom drugom biću pri čemu između njih izbija sukob što će biti vidljivo u nastavku rada.

³⁵ Andrija Bartulin, „Cres. (Vjerovanja)“, knj. 3., 270–1.

³⁶ Prema: Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 3., JAZU, Zagreb, 1898., str. 87.

³⁷ npr. zakletva protiv vukodlaka: (...) *Zapovidam tebi, dijavle pakleni, od strane vičnjega gospodina boga, da me jimaš poslušati, ovoga službenika božjega, mene redovnika, prem ako bude grišnik nedostojan, očeš se boga bojati, a njega sl(ugu) mene slišati ħ. Zapovidam tebi, dijavle pakleni, od strane vičnjega gospodina boga našega, da jimaš izajti iz ovoga groba, ma da nimaš nauditi ni meni ni ljudin ni puku kršćanskomu (...). Proreni, gospodine, silu vražju i himbu njihovu obuži ju i digni, protiraj daleko nemiloga duha i napasnika, u jime oca i sina i duha svetoga, amen. Učini tri križa ħħħ (Rudolf Strohal, „Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige“, u: *ZbNŽO*, knj. 15., JAZU, Zagreb, 1910., str. 313.)*

3.1. *Vile*

Vile su najčešća mitološka bića.³⁸ One su prema mišljenju mnogih najljepša, najznamenitija i najbrojnija niža nadnaravna bića i nisu ograničene na samo određeni predio ili razdoblje, a u Irskoj i Škotskoj spominje se i vilinski narod koji živi pod zemljom.³⁹ Prema vjerovanju iz Bosne i Hercegovine one dolaze iz Indije. Svaki grad ima točno određen broj *vila* koji se ne smije mijenjati – u Bosni i Hercegovini ih je dvanaest. Osim spomenutog vjerovanja o porijeklu *vila* u istoj državi zabilježeno je i drugo vjerovanje, i to o božanskom porijeklu – *vile* su Adamove kćeri koje je Bog zbog prevelike ljepote pretvorio u *vile* kako se ne bi morale dalje skrivati od ljudi.⁴⁰ Slično vjerovanje nalazimo i u Otoku – narod vjeruje da je Bog razdijelio vidljivi od nevidljivog svijeta, ali i stvorio *vile*.⁴¹ Sa spomenutim vjerovanjima ne slaže se Schneewisovo mišljenje. On *vile* ubraja u demone nastale od predaka smatrajući ih dušama djevojaka koje su umrle nasilnom smrću, ali pri tome dodaje da su poprimile oblića *vještica* i drugih *duhova* (gorskih, šumskih, vodenih).⁴²

Vile su svemoguće, bogate, pitome, milosrdne, moćne i vidljive onome kome se žele smilovati i dobro učiniti; prebivaju u visokim planinama i prostranim špiljama⁴³, a mladiće uzimaju za muževe te oni postaju *vilaši*. Zorić napominje kako je narod u Kotarima čvrsto vezan uz *vile* te da se nikako ne želi odreći vjerovanja u njih zato što su one za njih, uz Boga i sveca, „uzorbiće“.⁴⁴ U Samoboru vjeruju da *vile* dolaze noću dobrim ljudima u kući, vrta ili polje i završavaju posao koji oni nisu stigli obaviti tijekom dana; znale su djeci bez majke zamjenjivati majku, češljati ih, umivati i sl.⁴⁵ Najčešće ih se vezuje uz pastire i njihova stada, a nerijetko se među njima rađa ljubav te se

³⁸ Prema: Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Akademski godina 2007/08., Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu, Split, 2006., str. 24.

³⁹ Prema: Jorge Luis Borges, *Priručnik fantastične zoologije*, Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 198.

⁴⁰ Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 3., str. 144.

⁴¹ Prema: Josip Lovrećić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 7., JAZU, Zagreb, 1902., str. 116.

⁴² Prema: Ivan Lozica, „Tko je Edmund Schneewis i zašto nije preveden“, u: *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 11.

⁴³ Upečatljive priče vežu se i uz vodena prostranstva. Jedna takva priča u *Zborniku* zabilježena je u Crnoj Gori (*Vilin grob*), a govori o *vili* koja je živjela u rijeci Tari te svojom kosom omatala konje putnika koji su prelazili preko rijeke pri čemu je putnik pao s konja, a voda ga odnosila u smrt.

⁴⁴ Prema: Mate Zorić, „Kotari. (Vjera u osobita bića. Vile)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 230.

⁴⁵ Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 137.

žene. Jedna takva priča vezuje se uz Smiljanićevo pleme u Kotarima koje je nastalo od potomaka pastira i *vile* koja mu je čuvala blago.⁴⁶

Postoje krajevi u kojima narod *vile* dijeli na dobre i loše pri čemu su one oslikane gotovo uvijek crno-bijelom tehnikom (ili su posve loše ili su posve dobre). Na Cresu vjeruju da *dobre vile* žive u špiljama, pomažu ljudima, daju mu blago, žive s njima..., a čovjek kojemu pomognu mora se zakleti da nikome neće reći o njihovoj pomoći (u suprotnom im se osvete). *Zločeste vile* pak prebivaju u vodi ili zraku, osvetoljubive su, naročito kad im se ne ugodi.⁴⁷ Motiv osvetoljubivosti *vila* često se može naći u pričama iz Crne Gore, npr. u priči *Kraljičin Uljanik* gdje su lovci *vilama* ubili jedine životinje (košutu i jelena), a narod ih je prokleo zbog zatvaranja sedamdeset sedam vrela što vidimo iz sljedećih stihova:

Narod pjeva:

„Bog t' ubio, osvetnice vilo,
Što zatvori garačke izvore,

Da ih takvih u svijetu nema,

*I ostavi narod bez pojila,
Ah, i tebe žeđa umorila.*“⁴⁸

I dok Zovko bilježi da su od svih stvorenja na svijetu najbolje *vile*⁴⁹ *to se nikako ne može reći za vjerovanja o vilama* u Crnoj Gori gdje u pričama nema niti jedne potpuno pozitivno prikazane *vile*. Štoviše, po njima su nerijetko davali imena nepristupačnim i opasnim terenima i lokalitetima uz koja se uvijek veže neki događaj s *vilom*, npr. priče *Begova Jama* i *Vilin Studenac*, *Vilina Pećina*, *Vilina Ploča*... Snažna je i upečatljiva priča *Svadba* u kojoj je mladenka bila „ljepša i vitkija od *vile*“ što je prouzrokovalo pokolj među svatovima – jedino je nevjesta ostala živa, dobila krila te se sakrila u špilju. Slično je vjerovanje i u Retkovcima. Ljudi vjeruju da su *vile* po naravi loše pa ih zovu i *Nedobrice* – napadaju ljude koji im nisu po čudi, a pomažu onima koje zavole ili koji pređu na njihovu stranu.⁵⁰ I dok se kod jednih samo zna za postojanje *vila* drugi ih pak razlikuju i dijele po boji krvi: bijele (*kršćanske*), modre (*rišćanske*), žute (*žudinske*) i crne (*ciganske*).⁵¹

Kada se radi o fizičkom izgledu ovih bića, on je gotovo uvijek stereotipiran, ponekad i poetski dočaran što potvrđuje sljedeći primjer: *Vili su ženi*

⁴⁶ Prema: Mate Zorić, „Kotari. (Vjera u osobita bića. Vile)“, knj. 1., str. 230–1.

⁴⁷ Prema: Andrija Bartulin, nav. dj., str. 269.

⁴⁸ Mićun M. Pavičević, „Crnogorske priče“, u: *ZbNŽO*, knj. 28., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1932., str. 116.

⁴⁹ Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 138.

⁵⁰ Prema: Ivan Filakovac, „Vjerovanja. (Retkovci u Slavoniji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 10., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1905., str. 144.

⁵¹ Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 10., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1905., str. 254.

*lepe kako anjeli, abalčene va jenu belu tanku robu: jimaju dalge vlasi, ke ne pletu, kako sada ženi, 'ko ne 'n (?) oko je prosute pušćaju po plećah dole; okolo pasa su tanke, a lahke su kako pero, pak moru i letet po ajeru, kako tić.*⁵² Međutim, ima i krajeva u kojima ne nalazimo stereotipan opis *vila*, npr. u Bukovici vjeruju da *vile* imaju odijela toliko sjajna da se u njih ne može gledati⁵³ dok u Loboru drže da one uopće nemaju odijela.⁵⁴ U većini krajeva postoji vjerovanje da je *vilama* gornji dio tijela jednak tijelu djevojke dok su im noge magareće, kozje ili pak volovske te ih stoga ne valja gledati zato što će se u protivnom osvetiti onome koga vide da to ipak čini. Korišten toj pojavi Schneeweis vidi u „antičkim duhovima poljana i ledina u obličju jarca“.⁵⁵

Vile se često javljaju u poredbama, neovisno o tome o kojoj je osobini riječ, npr. da je riječ o dobrim letačima saznajemo iz priče *Za tri luića* (1) i dječje igre iz Poljica (2): (1) (...) *jezdri (!) silan turčin na konju ka vila* (...).⁵⁶ (2) „*Svi poletu ka' vile, zatrču se, zapiju se u prsiman, opotu po čelu, ne bi reka' sad će jin duša na grlo, ali sramota je ostat zadnji.*“⁵⁷ Ponekad su i sama ta bića uspoređena s ovozemaljskim stvarima, npr. sa snijegom i jabukom: *Vila je lipa rumena u obrazin ka' rumena jabuka, obučena u bilo odilo ka' pribili snig, nosi veliku raspletenu kosu sve do tleva, a nike opet spliću u duge pletenice, koje jim pada u poza ramena.*⁵⁸ Nerijetko ih se povezuje s bijelom bojom što možemo naći u svim književnim vrstama, naročito u pjesmama.

Ranije je već rečeno o tome kako je glavni uzrok nestanka bića, pa i *vila* čovjek. Narod vjeruje kako je život za njihova vremena bio znatno bolji što potvrđuje primjer iz Stupnika kraj Zagreba: *Dok je bilo vila, vele ovdje ljudi, da su bila i bolja vremena, nego sada što su. Rodila su dobro polja i vinogradi. Svega je bilo dosta. No sada nema više vila, odbile su se od naroda, poplašile su se od rogova, u koje svinjari na paši neprekidno tule.*⁵⁹

Vile se u pričama javljaju i kao glavni i kao sporedni likovi. Kao glavni najčešće se javljaju u pričama koje govore o krađi predmeta koji je izvor nji-

⁵² Andrija Bartulin, nav. dj., str. 269.

⁵³ Prema: Vladimir Ardalić, „Vile i vještice. (Bukovica u Dalmaciji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 22., JAZU, Zagreb, 1917., str. 302.

⁵⁴ Prema: Josip Kotarski, „Lobor. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 23., JAZU, Zagreb, 1918., str. 51.

⁵⁵ Prema: Edmund Schneeweis, *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 38.

⁵⁶ Vladimir Ardalić, „Narodne pripovijetke“, u: *ZbNŽO*, knj. 10., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1905., str. 142.

⁵⁷ Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 10., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1905., str. 98.

⁵⁸ Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 254.

⁵⁹ Stjepan Korenić, „Život, jezik i običaji Stupničana kraj Zagreba“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 144.

hove moći o čemu će nešto kasnije biti više riječi dok se kao sporedni likovi nerijetko javljaju kada se govori o pojedinim biljkama kao što su paprat ili djetelina.⁶⁰

3.1.1. Tko su one – *Plaćivice, Zidarice i Uškarice*

U Brestu u Istri postoji vjerovanje da su *vile* dobre zidarice koje rade noću (do trećeg pjevanja pijevaca) noseći izdaleka kamenje u pregačama kako bi sazidale kule, dvorce, crkve...⁶¹ O istoj moći *vila* vjeruju i Kastavci što je vidljivo iz priče *Vili su zidale v Reke crekav, a va Pole renu*. Mramorne blokove *vile* su nosile na krilima, a kada bi se *Uškarice* zatekle iznad mora, a pijevci zapjevali, blokovi bi im padali u more i od njih su, prema narodnom vjerovanju, nastali otoci.⁶² I u Lisini na Učki vjeruju u postojanje *vila Uškarica* koje su pomagale (uz *malika*) pastirima u nevoljama i čuvali ih od *svaržića* (vraža stvorenja koja se kreću kao žabe, a glasaju kao jarići). Ivo Jardas spominje posebno *vile Zidarice* koje su po narodnom vjerovanju u jednoj noći sagradile crkvu sv. Vida te Divić grad u Puli⁶³ te se time razlikuje od vjerovanja u Brestu da su *Uškarice* ujedno i *Zidarice*.

Što se pak tiče *Plaćivica*, o njima se govori u Dobrinju na otoku Krku. Iz priče saznajemo da je riječ o ženama u bijelom koje hodaju u paru krećući se kao da lebde nad zemljom – četiri *vile* nose bijelu mrtvačku škrinju prekrivenu bijelom čipkom dok druge plaču „da vam srce pukne“.⁶⁴

⁶⁰ U crnogorskim prilogima Miloša M. Jovovića nalazimo sljedeće: *Za papradinu kaže se, da nema cvijet, već samo na Ivanjdan veče da procvati, a to poberu vile i drugi dusi nevidljivi. Ako se želi imati cvijet od papradi, valja da sjedne među njim na Ivanjdan veče pa svu noć da maha s jataganom crnijeh korica oko sebe. Tako se ne će moći vile i vještice približiti, te će dobiti nekoliko cvijetova, kojima, ako ih uza se drži, moći će znati i razumjeti govor svijetu živina i ptica.* („Iz Bara i barske okolice u primorskoj nahiji“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 101.) U Bosni i Hercegovini narod vjeruje da se peterolisna djetelina može naći jedino gdje vila pljune (jednom ili niti jednom u sto godina) i zato ju je teško naći. (Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 130.) Slično vjerovanje o *vilama* i djetelini zabilježio je Lovretić u Otoku. Tamo narod vjeruje da je djetelina s četiri lista vilovska trava koja je nastala kada je vrač podijelio *vile* i poslao ih na četiri strane. Čovjeku će se osvetiti ako djetelinu s četiri lista baci u vatru. (Prema: Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 116.)

⁶¹ Prema: Jakov Mikac, „Vjerovanja. (Brest u Istri)“, u: *ZbNŽO*, knj. 29., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1934., str. 196.

⁶² Prema: Ivo Jardas, „Kastavština. (Zmamorija)“, u: *ZbNŽO*; knj. 39., JAZU, Zagreb, 1957., str. 115.

⁶³ Prema: Ivo Jardas, „Ovčarstvo u Lisini na Učki“, u: *ZbNŽO*; knj. 40., JAZU, Zagreb, 1962., str. 219.

⁶⁴ Prema: Ive Jelenković, „Etnološki prilozi iz Dobrinja sa otoka Krka“, u: *ZbNŽO*; knj. 40., JAZU, Zagreb, 1962., str. 236.

3.1.2. Junak i *vila posestrima*

Vile se nerijetko povezuje s narodnim junacima, bilo da je riječ o pričama ili pak narodnim pjesmama. O zgodama junaka s ovim maštovitim bičama pripovijedali su i Stari Grci, Eskimi i crvenokožni Indijanci.⁶⁵ U Zaostrogu drže da svatko zna da su one bile pomoćnice Kraljevića Marka i drugih starih junaka.⁶⁶ To će vjerovanje biti vidljivo i u primjerima što slijede. Bukovčani vjeruju da se Kraljević Marko skriva u pećini već tri stotine godina te da ga dvori *vila* dok u Istri Stjepan Žiža bilježi priču o Kraljeviću Marku koji je načinio grančicama hlad dvjema zmijama koje su se pretvorile u dvije lijepe djevojke, odnosno *vile*, kojima on svira u mijeh, a one mu zauzvrat daruju jakost kako ga drugi pastiri ne bi tukli (bio je najslabiji među njima).

U Duvnu u Bosni Stojan Rubić bilježi pjesmu *Sa londže zelene* u kojoj se spominje *vila* i Tukulija ban:

*Istom bila podvikuje vila,
Bila vila iz Modrić planina,
A na ime Tukuliju bana (...).*

*Posestrimo, moja bila vilo,
Ne bojim se cara stambolskoga,
A ni s carom četiri vezira (...).*⁶⁷

Iako imamo vidljive motive koji su karakteristični i za ostale narodne pjesme, u ovoj pjesmi tajnovit je Tukulija ban. Da li je on junak ili odmetnik ne zna se točno. Alija Džogović u članku *Alija Đerzelez – mit ili stvarnost* navodi da ne postoji zapis o tome tko je on zapravo bio.⁶⁸

Nerijetko *vile* svoje junake upozoravaju na pogibelj ili opasnost koja će uslijediti što je vidljivo u sljedećim stihovima:

*Ali bila podvikuje vila,...
Pa dozivlje po Cetini maloj:*

*„Na noge se vitezovi mladi,
Eto na vas Atlagić Muje...”*⁶⁹

Vila se, osim junacima, odužuje za pomoć pastirima i prolaznicima. Slična istarskoj priči o *vili* i Kraljeviću Marku nalazi se u prvom broju *Zbornika*. Ona govori o usnuloj *vili* i pastiru koji nije tražio ljubav, nego da mu

⁶⁵ Prema: Jorge Luis Borges, nav. dj., str. 198.

⁶⁶ Stjepan Banović, „Vjerovanja. (Zaostrog u Dalmaciji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 23., JAZU, Zagreb, 1918., str., 196.

⁶⁷ Stojan Rubić, „Narodne pjesme. (Duvno u Bosni)“, u: *ZbNŽO*, knj. 23., JAZU, Zagreb, 1918., str., 232.

⁶⁸ Prema: Alija Džogović, „Alija Đerzelez – mit ili stvarnost“, u: *Almanah*, 37–38, Udruženje „Almanah“ Podgorica, Podgorica, 2007., str. 22.

⁶⁹ Jeronim Šetka, „Fra Andrija Kašić Miošić i narodna pjesma“, u: *ZbNŽO*, knj. 38., JAZU, Zagreb, 1954., str. 26.

podari snagu zato što je bio najslabiji među pastirima. U Bukovici postoji još jedna priča o pastiru koji je *vili* pomogao da otpetlja pletenicu što joj se zapetljala u grm, a ona ga je zauzvrat obdarila snagom – „(...) i *posta jak ka i Kraljević Marko*.“⁷⁰ U puntarskoj predaji *Tr roguja tr mrkulja* jedan djed vidio je *vilu* kako spava na suncu te ju je zaklonio jasenovom granom kao što je to učinio i Marko Kraljević zmijama. *Vila* ga je nagradila stadom ovaca koje je sam zaželio, ali je stada nestalo zato što se okrenuo prije nego li je došao kući.

3.1.3. Motiv „uviljenja“ i ženidbe s *vilama*

Samoborčani vjeruju u *vilovnaka* ili *kosmatog čoveka* kojega smatraju gospodarom *vila*.⁷¹ *No, ponekad se vilan*, kako ga nazivaju u Crnoj Gori, zna osvetiti *vilama* što je vidljivo u *Priči o bogumilima*.⁷²

Iako su u *Zborniku* zastupljena vjerovanja o gospodaru *vila*, uz njih se češće vežu mladići koji nakon određenog vremena postaju *vilenjacima*. *Vile* imaju moć kojom u vihoru mogu sebi odnijeti onoga koga žele imati, a najčešće se radi o otmici lijepih mladića s kojima mogu, a i ne moraju imati potomstvo (u Poljicama vjeruju da se rađaju samo *vile* dok muških potomaka nema⁷³). Od toga je proizašla kletva: „*Vile te odnije!*“⁷⁴ Onoga koga *vile* odnesu najčešće ga i povrate nakon određenog vremena. Nerijetko upravo oni postaju *vilenjaci*; *vile* ih nauče o moćima i ljekovitosti svih trava. Motiv otimanja, viline prevlasti nad mladićima ili pak zaljubljuvanja u *vilu* nalazimo često i u usmenoj poeziji što vidimo iz stihova jedne duvanjske pjesme:

*Sinoć majka bilu vilu kara:
„Bila vilo, grlo te bolilo!
Prođi mi se jedinoga sina,
Ne mami ga za goru na vodu,
Jer mi se je Ivo razbolio,*

*A ja nemam već jedina sina.“
Kad je vila majku razumila,
Ona liči čelebiju Ivu:
Za dan Ivo bolest pribolio,
Jer je bilu vilu obljudio.”⁷⁵*

⁷⁰ Vladimir Ardalić, „Vile i vještice“, knj. 22., str., 304.

⁷¹ Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 138.

⁷² *Vilan vilama* nije htio otkriti o kojemu je biću riječ (dva čovjeka načinila su jedno tijelo s dvije glave kako ih *vile* ne bi ubile). Razlog tomu je to što su *vile* radile zlo protiv njegove volje te su ubijale ljude koji su zalazili u šumu. Motiv spomenutog dvoglavog bića ponovno će se javiti u priči *Ljubišnja*.

⁷³ Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 255.

⁷⁴ Mijo Biljan, „Snaga nekih trava“, u: *ZbNŽO*, knj. 12., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1907., str. 155.

⁷⁵ Stojan Rubić, „Narodne pjesme. (Duvno u Bosni)“, knj. 23., str., 239.

Ponekad ljudi sami pristaju na brak s *vilama*, npr. u priči *Smrt Lisačke vile* u kojoj Lisac *vili*, koja mu čuva stado u planini dok on obrađuje zemlju, obećava ženidbu. No, ova priča ne završava spomenutom ženidbom, već smrću *vile* koju je Lisac pod pritiskom seljaka noću mučki ubio radi moći koje posjeduje, što je učinio i ban Nesiren u priči *Vilina Ploča*.

U tužbalicama također često susrećemo *vile*, naročito u onima nastalim na području Crne Gore s obzirom da smo vidjeli da se uz njih uvijek vežu negativne konotacije. Stoga ih se stavlja u kontekst onih koji su sa sobom „odvele“/“uvilile“, npr. brata i djevera kojima su tužbalice najčešće i posvećene. Veliki broj takvih tužbalica bilježi Novica Šaulić ponajviše u durmitorskom kraju, npr. tužbalica 7. pod naslovom *Za bratom i djeverom* i u tužbalica 8. pod naslovom *Za bratom*:

7.
Šta je s tobom, brate, bilo?
Il' te vile uvilile,
Il' te ljudi izdadoše
*Pa ti pomoć ne dadoše?*⁷⁶

8.
Il' te vile uviliše
Ili džini salomiše,
Mlado srce opališe,
*Pa mi dođe pod ranama (...).*⁷⁷

3.1.4. Motiv krađe izvora viline moći

Čest motiv koji se javlja u pričama u kojima su *vile* glavni likovi je krađa viline moći, odnosno krađa pojedinog njezinog predmeta koji je izvor moći. Riječ je o motivu koji se javlja u različitim krajevima.

Priča zabilježena u Bukovici govori o čovjeku koji je *vili*, dok je spavala, skinuo krunu s glave te je ona, ostajući bez moći, postala sasvim obična djevojka koja se udala za njega. Muž je za vrijeme jedne svetkovine zatražio od nje da igra u kolu – vraća joj krunu, a ona bježi „pod oblake“. U priči *Vilina Pećina* (Crna Gora) mladić je *vili* ukrao krunu i oglašuje zato što je znao da bez njih ne može ponovno poletjeti. Poveo ju je kući, a izvore moći dobro sakrio tako da ih *vila* ne može naći. *Vila*, sada obična djevojka, rađa mladiću dva sina i kćer, a kada se ženio najstariji sin, zamole *vilu* da i ona zaigra – muž joj da ukradene predmete nesvjestan da će ona odletjeti i sa sobom povesti njihovu kćer.

Motiv otimanja izvora moći javlja se i u usmenoj poeziji. Kao primjer poslužiti će narodna pjesma iz Duvna u kojoj je Ivan *vili* uzeo krila i košulju:

⁷⁶ Novica Šaulić, „Tužbalice ponajviše iz Durmitorskog kraja“, u: *ZbNŽO*, knj. 42., JAZU, Zagreb, 1964., str. 452.

⁷⁷ Isto, str. 453.

*Vilu ljubi Zagorac Ivane,
Vilu ljubi devet godin dana.
Kad deseta nastala godina,
Progovara Zagorac Ivane:*

*„Oj bora ti, prebijela vilo,
Evo danas devet godin dana,
I deseta nastala godina,
Da se nisi nasmijala na me.“⁷⁸*

Ono što se dogodilo u prethodna dva primjera, dogodit će se i u spomenutoj narodnoj pjesmi – Ivan će se smilovati *vili* te joj vratiti krila i košulju, a ona će, čim ih dobije, poletjeti „nebu pod oblake“. Osim krađe spomenutih predmeta, u Kastavu i Lisini na Učki vjeruju da je moć skrivena u čipkastom rupcu uz koje se onda vezuju i priče o krađi. Upravo ti primjeri koji su zabilježeni na prostorima triju država svjedoče o preuzimanju motivima i prilagođavanju običajima i kraju koji ga je preuzeo.

3.2 *Vještice*

O *vješticama*, njihovu progonu i mučkom ubijanju napisane su brojne knjige. „Problem vještica“ kao uvaženom istraživačkom temom postao je 60-ih godina 20. st., a sam fenomen toga kulta Hugh Trevor-Roper vidi kao „posljedicu sustavne demonologije“ što ju je Crkva iskonstruirala na temelju europskih folklornih elemenata. Zoran Čiča navodi i starije autore koji su uzrok ovog fenomena tražili drugamo. Tako je Margaret Murray prvotno naglasak stavljala na tvrdnju da je vještičji kult ostatak pretkršćanskog kulta Dijane, a kasnije na dokazivanje povijesne sveprisutnosti Rogatog Boga, pri čemu u središtu štovanja vještičjeg kulta nije bio „kršćanski“ Sotona već starije božanstvo od kršćanske ideje Sotone.⁷⁹ No, kakav je pogled na spomenuto biće u narodnim pričama i vjerovanju zabilježeno u *Zborniku*?

Vještice su često okarakterizirane kao zle (stare) žene koje su rođene pod „zlom zvijezdom.“ Upravo spomenuto vjerovanje, uz vjerovanje da *vješticom* postaje žena koja je u djevojačkoj dobi bila *mora*, je najzastupljenije na cijelom prostoru o kojemu je ovdje riječ. Među ostalima, mogu se naći i zanimljiva obrazloženja njihova postanka, npr. Kotarani vjeruju da se *vješticom* ili *vještakom* postaje ako svećenik prilikom krštenja ili obreda ispusti koji dio⁸⁰ dok u Bosni i Hercegovini drže da su one kažnjene zbog neposluha zato što su htjele letjeti kada je bilo zabranjeno te se nisu htjele pokoriti i poniziti pred Bogom.⁸¹

⁷⁸ Stojan Rubić, „Narodne pjesme. (Duvno u Bosni)“, knj. 23., str., 234.

⁷⁹ Prema: Zoran Čiča, *Vilenica i vilenjak*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2002., str. 21., 24.

⁸⁰ Prema: Mate Zorić, „Kotari. (Vjera u osobita bića. Vile)“, knj. 1., str. 231.

⁸¹ Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 151.

Zadaća *vještica* je da drugima čine zlo. Najčešće stvari koje čine su: pravljenje tuče⁸², bacanje uroka na one koji su im se zamjerili (mogu umrijeti, a i ne moraju), morenje stoke te napastovanje djece, a nerijetko imaju mogućnost premetanja u drugi oblik, npr. neku životinju. Za razliku od spomenutih osnovnih obilježja, od kraja do kraja mogu se naći i druga zanimljiva vjerovanja o tome kome i što vještice mogu učiniti pri čemu se može zamijetiti da je ponekad riječ o potpuno različitim vjerovanjima. U Vrgorcu vjeruju da *vještice* mogu nauditi mladićima, ali ne onima koju su prešli „Isukrstove godine“⁸³ gdje vidimo ponovno povezivanje kršćanske i mitološke tematike. U Crnoj Gori vjeruju da *vještice* djeci vade srce.⁸⁴ Motiv vađenja srca zastupljen je inače na širem području, ali se ne odnosi prvenstveno samo na djecu već na muškarce općenito.⁸⁵ Oko Koprivnice seljaci vjeruju da *coprnice* skupljaju trave te od njih prave lijekove i masti,⁸⁶ a u Praputniku da ako se *vukodlak* ili *vještica* pojave kao bijela životinja ne donose zlo (opasno je samo ako se pojave kao crna) te da jedna *vještica* molitvama liječi onoga na koga je čine bacila druga *vještica*.⁸⁷

Kako ih otkriti? U najviše krajeva govori se o pravljenju stolčića koji se mora postupno praviti od sv. Lucije pa do Badnjaka (između 13. i 25. prosinca). Taj stolčić nosi se na polnoću, a kada se stane na njega moguće je otkriti tko je od prisutnih u crkvi *vještica*. Ponekad uz spomenuto vjerovanje u istom mjestu postoji i posve drugačije, npr. u Vrbovi (Slavonija) *vještice* koje kravama krađu mlijeko otkrivaju se na sljedeći način: *U to ime uzme zrelu tikvu, koja je čitava (dakle niti rezana niti dubena), no izdubiti, ne misiraču ili buču, bundevu, pa zabije u nju eksera i objesi je u dim, da se suši. Sada će se*

⁸² Ovo je vrlo čest motiv kada se govori o *vješticama*; javlja se u gotovo svim krajevima koji su obrađeni u *Zborniku*. U Praputniku vjeruju da imaju moć napraviti tuču u čaši vode te da se prozor ne smije otvarati zato što će u protivnom potući devet susjednih sela. (Prema: J. Bujanović, „Praputnik (Vjera u osobita bića. Vještice)“, u: *ZbNZO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 234.) Tjeraju ih pucanjem iz pušaka (punjenih uglavom solju ili blagoslovljenim prahom) u oblake te zvonjenjenjem zato što se *vještice* boje zvona (vjeruju i u hrvatskom primorju i u kajkavaca). U nekim mjestima ipak vjeruju da je jedino rješenje križ i molitva, npr. u Vrgorcu.

⁸³ Prema: Ivan Ujević, „Vještice: Vrhgorac (Vjera u osobita bića. Vile)“, u: *ZbNZO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 232.

⁸⁴ Prema: Miloš M. Jovović, nav. dj., str. 98.

⁸⁵ Motiv vađenja srca čest je u pričama iz Bukovice. Jedna od njih govori o mužu koji je shvatio da mu je žena *vještica* te da je htjela zetu izvaditi srce; uzeo joj je dijete, a nju utopio u rijeci govoreći joj: *Noćes si lovila srca, a sad ajde ribe!* (Vladimir Ardalić, „Vile i vještice. (Bukovica u Dalmaciji)“, knj. 22., str. 308.)

⁸⁶ Prema: Ivan Milčetić, „Otok Krk, i kajkavci. (Vjera u osobita bića. Vještice)“, 1896., str. 233.

⁸⁷ Prema: J. Bujanović, „Vještice. Praputnik. (Vjera u osobita bića. Vještice)“, knj. 1., u: *ZbNZO*, knj. 1., JAZU, 1896., Zagreb, str. 234.

u onoj ženi obustaviti voda, te će biti prisiljena, da moli za oprostjenje i da povrati kravi mlijeko.⁸⁸ Ovdje imamo i napomenu da se točno mora uraditi kako je rečeno zato što vraćanje u protivnom neće uspjeti. Da se nešto mora izvesti na način kako je rečeno ili da se nešto nikako ne smije, vidljivo je i u drugim primjerima u *Zborniku*. Što se tiču priloga pristiglih iz Crne Gore, oni govore o posve drugačijom otkrivanju *vještica*, npr. zabadanjem igle „glavatiće“ u prag crkve zato što ona koja je *vještica* ne može izaći kroz vrata sve dok se igla ne makne, a djeci ne može učiniti ništa nažao ako im se podijeli pređa koja joj je ukradena.⁸⁹ U Bukovici vjeruju da se *vješticom* prestaje biti kad se ispovjedi kod svećenika⁹⁰ tako da nije uvijek nužno da ih se lovi, već se i one same ili na nečiji nagovor mogu osloboditi svoga prokletstva.

U nekim krajevima postoji vjerovanje i u *vještace*⁹¹, npr. u *Poljicama*. Za njega (*viščun* ili *viščak*) kažu: (...) *kazat će ti, šta se događa na daleku mistu, dokle oko ljudsko ne more doprit* (...).⁹² Također vjeruju da i oni mogu stvarati nevrijeme na moru kao što to čine *vještice*. Ivanišević donosi više priča i vjerovanja o njima kao što je npr. da idu ispred oblaka i bore se s onim s druge strane, a koja strana izgubi na toj će pasti tuča.⁹³ Spomenuta borbu dva *vještaca* može se povezati s dualističkim vjerovanjem personificirane borbe dobrog i zlog duha koji vuče korijene iz staroslavenskog dualističkog vjerovanja. O toj tematici u novije vrijeme piše Suzana Marjanić, samo što je riječ o postojanju *viščuna* u obliku crnog i bijelog vola⁹⁴ što u ovom slučaju nije navedeno. Oni se pod različitim nazivima spominju i u drugim krajevima, ali uglavnom nisu okarakterizirani.

3.2.1. Motiv *vještice* u pričama

Prije svega treba napomenuti da se pogled na *vještice* u pričama ponekad znatno razlikuje od spomenutih vjerovanja. U pričama one nisu prikazane kao tvorci tuče, ali lete na tamnom oblaku, skrivaju se i izlaze noću, uglavnom se nalaze u začaranim šumama, bunarima i sl. gdje zaustavljaju prolaznike,

⁸⁸ Prema: M. Kurjaković, „Vrbova u Slavoniji. (Vjera u osobita bića. Vještice)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, str. 235.

⁸⁹ Prema: Miloš M. Jovović, nav. dj., str. 99.

⁹⁰ Prema: Vladimir Arđalić, „Vile i vještice. (Bukovica u Dalmaciji)“, knj. 22., str. 307.

⁹¹ Neki autori smatraju da se ovim terminom, kao i drugim koji će biti spomenuti, označava jedno drugo biće – *vampir/vukodlak*.

⁹² Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 227.

⁹³ Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 229–230.

⁹⁴ Prema: Suzana Marjanić, „Vještičje psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa)“, u: *Stud. ethno. Croat.*, vol. 17, Zagreb, 2005., str. 118.

nekad s namjerom da ih ubiju, nekad zadajući im zadatke čijim rješavanjem dobivaju slobodu, a ponekad i nagradu. Što se pak tiče postojanja *vještaca/coprnjaka* i sl. oni se javljaju i u pripovijetkama, ali kao vještici muževi.

U većini krajeva *vješticama* se pridaje moć letenja, uglavnom noću dok drugi spavaju, a bivaju otkrivene zbog sumnje nekog bližnjeg. *Vještice* se uglavnom sastaju na određenom mjestu za koje se zna da je njihovo okupljalište. Ponekad je to riječ o nekom geografskom lokalitetu u blizini mjesta u kojem postoji vjerovanje u njih, ali najčešće se okupljaju pod orahom za koje drže da je vještije drvo. Da bi mogle letjeti, *vještice* se mažu mašću, koja se uglavnom nalazi u posudi ispod ili oko ognjišta. To vjerovanje rašireno je na širem području, ali je samo u Samoboru zabilježeno kako se „coprnička mast“ pravi: – dobije se tako što *vještica* mora dobiti dijete s *vragom*, a zatim ga kuhati dok ne dobije mast.⁹⁵ Prije nego polete, *vještice* moraju izreći određene riječi istodobno udarajući štapićem po kaminu. Najčešće su „Ni o drvo, ni o kamen...“ nakon čega slijedi ime mjesta na kojem se moraju stvoriti. Ljiljana Marks u članku „*Ni o drvo, ni o kamen... „Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*“ navodi niz formulaičnih primjera koji u najvećoj mjeri počinju na upravo spomenuti način. Autorica smatra da bez obzira koliko predaje o *vješticama* bile kristijanizirane, u dijelu gdje se prizivaju formule i opisuje let i dalje je sačuvan pretkršćanski, odnosno poganski dio.⁹⁶

Letenje i mazanje mašću nalazimo u različitim pričama, npr. u priči o djeveru koji se poput pet mladih žena namazao mašću i pojavio na otoku Mulatu, a vratio se u rodni grad na lađi obučen u svećenika (Kotari). U priči *Kraljeva kći vještica* kraljeva kći bi svaki dan poderala jedan par cipela te je uvijek iznova dobivala nove. Otac je tek uz pomoć starog vojnika uspio doznati njezinu tajnu – praveći se da spava, vojnik je spoznao da djevojka noću kamenom maže potplate cipela nakon čega odlijeće kroz dimnjak, što i on čini nastojeći je uloviti.

Vještice se javljaju i u pričama s motivom ubojstva vlastite djece, npr. u priči *Biberko* u kojoj je *vještica* ubila svojih devet kćeri umjesto pridošlih devet dječaka zato što ju jedan od njih (Biberko) nadmudrio. Sličan motiv ubojstva vlastitih kćeri zbog zamjene koju su načinili „budući zetovi“ nalazimo u priči pod br. 8 što ju je Papratović zabilježila u đakovačkoj okolici, samo što se ovdje radi o dvanaest sinova i dvanaest kćeri.⁹⁷

⁹⁵ Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1, str. 123.

⁹⁶ Prema: Ljiljana Marks, „Ni o drvo, ni o kamen... «. Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama, u: *Mitski zbornik* (ur. Suzana Marjanić i Ines Prica), Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2010., str. 111.

⁹⁷ Milena Papratović, Narodne pripovijetke iz okolice đakova s komentarima i poredbenim pregledom, *ZbNŽO*, knj. 32, sv. 2, JAZU, Zagreb, 1940., str. 85–195.

Čest motiv koji se veže uz ovo biće je progonjena pastorka koja na kraju biva nagrađena za svoju službu, npr. priča iz đakovačke okolice (31.) Riječ je o djevojci koju je maćeha prognala u šumu gdje je služila *vještici*, a za nagradu je dobila sanduk zlata dok se maćehina kći polakomila i izabrala najveći sanduk u kojemu je bila zmija. Na temelju Vukova skupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka⁹⁸ može se uočiti povezanost spomenutog motiva u našim narodnim pričama sa srpskim narodnim pričama, naročito kada je riječ o pojedinim demonološkim bićima. U priči *Kako su radile onako su i prošle ala* se javlja u funkciji koju ima *vještica* u prethodnoj priči – protjerana pastorka ispunjava *aline* želje pri čemu je ona nagrađuje za trud, a pastorka izabire najlakši kovčeg pun dukata. Maćeha nakon toga šalje svoju kćer, ali ona izabire najteži sanduk u kojem su bile dvije zmije koje su im ispile oči. Ovaj motiv maćehe i zlih kćeri preuzet je vjerojatno iz usmenih narodnih priča drugih zemalja kao što je čuvena njemačka bajka braće Grimm – *Pepeljuga*. S druge strane, osim progonjene djevojke javlja se i motiv mladića kojemu *vještica* zadaje zadatke koje je nemoguće ispuniti, a pritom mu nerijetko pomaže njezina kći koja se zaljubljuje u mladića te bježi s njim, npr. u priči pod br. 4 zabilježenoj u okolici Đakova u kojoj, bježeći pred ocem i majkom koji dolaze na tamnom oblaku, djevojka sebe i mladića pretvara u šumu, žito, vodu, patka...⁹⁹

Ponekad je *vile* i *vještice* teško dovesti u vezu zato što *vile* narod uglavnom smatra dobrim, a *vještice* zlim bićima. No, postoje vjerovanja i priče u kojima se ne može potvrditi rečeno; one se u njima javljaju i djeluju zajedno. U priči *Kuma vještica vile* su vještičine sluge koja otvaraju vrata dvorišta onome koji ulazi u vještičju kuću dok u priči *Kraljeva kći vještica vile i vještice* zajedno igraju. Posve je zanimljiva priča o nastanku prvog vrača gdje po dijete dolaze *vještice*, ali i *vilovnjak*: *Kada je ditetu bilo sedam godina, dojde po noći dvanaest vištica i jedan vilovnjak sa žutom bradom, ukradu to grozničavo dite i u svojim vilovskim kolima odvezu ga nebu pod oblake (...)*.¹⁰⁰ Međutim, one mu dadu vilinski štap da ih razdijeli na četiri strane svijeta, a zatim ga vraćaju kući kako bi ljude „liječio“ od muka što im zadaju *vile* i *vještice*. Sukladno tome ide i vjerovanje Otočana da *vile* i *vilenjake* ne smiju vidjeti ljudi zato što će u protivnom stradati; to je dozvoljeno samo vraču i vračari. No, da li su ta bića

⁹⁸ U *Zborniku* nemamo zabilježene pripovijetke iz Srbije pa je postojanje pojedinog motiva i njegovo povezivanje s našim krajevima vidljivo samo iz sakupljenih narodnih priča zabilježenih u drugim zbirkama. Na taj način moguće je dokazati povezanost pojedinih motiva i vezu među dvama prostorima i narodima.

⁹⁹ Milena Papratović, *Narodne pripovijetke iz okolice đakova s komentarima i poredbenim pregledom*, *ZbNŽO*, knj. 32, sv. 2, JAZU, Zagreb, 1940., str. 85–195.

¹⁰⁰ Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 121.

zajedno i stvorena? Isti smatraju da je *vještice* i *vilenjake* stvorio Bog nakon što su Adam i Eva slagali da imaju šestero djece umjesto dvanaestero pa im je Bog na to odgovorio: *Koliko vidljivi, toliko nevidljivi*.¹⁰¹ Spomenuto vjerovanje o njihovu zajedničkom stvaranju dovodi i do zaključka zašto ih se dovodi u vezu, kao i njihovo zajedničko pojavljivanje i djelovanje.

3.3. *Mora*

Najčešće vjerovanje je da je riječ o ženi iako ima krajeva u kojima se smatra da *mora* može biti oba spola. Ona noću mori ljude (mogu izdahnuti pod njenom težinom) ne birajući pri tome dob (u više krajeva prikazane su kao bića koja djeci sišu krv, mlijeko ili pak grizu pete). Zanimljivo je vjerovanje Kastavaca koji smatraju da *mora* „gnjete i siše stanovite ljude samo iz ljubavi”.¹⁰² U Gornjoj Voči (na hrvatsko-štajerskoj granici) vjeruju u *polegača*¹⁰³ koji opisom odgovara *mori* u većini hrvatskih krajeva. *More* u predajama najčešće bivaju prvo bačene u oganj, ali uspijevaju pobjeći kroz dimnjak ili prozor, što je vidljivo i u sljedećem primjeru: *Jedna je žena uhvatila moru na svom djetetu, pa ne premjestivši ruku (ako se ruke premjeste, mora će uteći), baci je u peć, da se speče. Ali mačka, t. j. mora pobjegne kroz prozor*.¹⁰⁴ Metamorfoza kakva se nalazi u ovoj kratkoj priči karakteristična je za *more*. One inače imaju mogućnost preobrazbe u neku drugu životinju, najčešće mačku i muhu što im omogućuje da se provuku kroz sitne otvore, npr. ključanicu.

More se često dovode u vezu s *vješticama* vjerujući da *mora* udajom postaje *vještica*. Stoga su načini otkrivanja i obrane protiv njih nerijetko slični. Najčešća obrana su križ i nož, ali treba biti oprezan s nožem zato što *mora* može biti član obitelji. Od ostalih obrana spominje se mazanje bijelim lukom, okretanje metle iza vrata i sl. Puk vjeruje da se *moru* može uhvatiti u crkvi na isti način kao i *vješticu*. Međutim, postoje i drugi načini otkrivanja, također vezani uz crkvu – *vještice* i *more* moguće je otkriti ako se predom opase crkva, a ispred praga zakopa žličica načinjena od bršljana, a može ih prepoznati i svećenik koji se za vrijeme mise okrene puku i reče: “molite braćo!”¹⁰⁵ Ako

¹⁰¹ Prema: Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 121–2.

¹⁰² Prema: Ivan Milčetić, „Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci. (Vjera u osobita bića. Mora i polegač)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 236.

¹⁰³ Isto, str. 237.

¹⁰⁴ Ivan Milčetić, „Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci. (Vjera u osobita bića. Mora i polegač)“, knj. 1., str. 236.

¹⁰⁵ Prema: Ivan Milčetić, „Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci. (Vjera u osobita bića. Mora i polegač)“, knj. 1., str. 236.

se planirano otkrivanje ne uspije izvesti onako kako je planirano, one mogu pobjeći preko mora u ljupini od jajeta¹⁰⁶, ali nikako drugačije osim toga.¹⁰⁷

Crnogorci vjeruju da *mora* ne može učiniti veliko zlo, već da samo muči djecu i odrasle mladiće. Kao i narod u hrvatskim krajevima, i oni vjeruju da dolazi noću te da pritišće čovjeku grudi, ali način hvatanja more nešto je drugačiji – *mora* će ući u otvorenu bocu ako se okrene put one strane od kuda dolazi; boca će se odmah zatvoriti, a *mora* će ležati kao mrtva sve dok se boca ponovno ne otvori.¹⁰⁸

3.4. *Vukodlak*

Pieter Plas smatra da „demoniski mrtvac“ na zapadnojužnoslavenskom području odgovaraju kategoriji *vampira* koji se označava dvama terminima – *vampir* i *vukodlak*, navodeći pri tome da se u Hercegovini i Crnoj Gori *vampiri* zovu *vuk*.¹⁰⁹ Treba napomenuti da je u *Zborniku* najzastupljeniji termin *vukodlak*¹¹⁰ i njegove varijante; *vampir* se rijetko spominje dok se *vuk* uopće ne spominje. Bez obzira o kojemu je terminu riječ, o njima se na gotovo cijelom prostoru govori isto. Riječ je o negativnom biću koje napada čovjeka, i to najčešće noću. Ponekad ih se promatra kao pandan *morama* i *vješticama* koje predstavljaju zlobne žene, odnosno riječ je o opakim muškarcima. Predvečer izlaze iz grobova, a u njega se vraćaju prije nego li pjevci zapjevaju. Uglavnom je rašireno vjerovanje da ga je moguće ubiti glogovim kolcem ili kolcem načinjenim od crnog trna (takvu činu najčešće prisustvuje svećenik) ili rezanjem mrtvacu žile ispod koljena (tetine) kako se ne bi povukodlačio,

¹⁰⁶ Motiv vožnje na ljusci jajeta nalazimo i crnogorskim priložima. Narod vjeruje kako će se duh *vještice* voziti na njima ako ljuska jajeta ostane prepolovljena te je stoga nastoje smrviti u sitne komadiće. (Prema: Miloš M. Jovović, nav. dj., str. 99.)

¹⁰⁷ Prema: Ivan Milčetić, „Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci. (Vjera u osobita bića. Mora i polegač)“, knj. 1., str. 236.

¹⁰⁸ Prema: Miloš M. Jovović, nav. dj., str. 99.

¹⁰⁹ Prema: Pieter Plas, „Vukovi i smrt: tanatološko značenje vuka u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog područja“, u: *Narodna umjetnost*, 47/2, 2010., str. 82.

¹¹⁰ Nada Milošević-Đorđević smatra da su *vukodlak*, *vjedogonja*, *kodlak*, *tenac*, *vampiri*... isto biće. Prema njenom mišljenju *vukodlak* je uobičajan način za *vampira* koji se po svome nazivu prvotno zamišljao u vučjem obliku. (Prema: Nada Milošević-Đorđević, „Vampir“, „Vukodlak“, u: nav. dj., str. 262., 273.) Međutim, *vidogonja* ili *vjedogonja* se u Kotarima kaže za osobu koja znade prošle i buduće stvari, on liječi bolesnike za plaću, ali može navući zlo iz zavisti ili koristi. (Prema: M. Zorić, „Kotari u Dalmaciji. (Vjera u osobita bića. Vjedogonja)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 227.). Prema ovom Zorićevu zapisu vidi se da poistovjećivanje *vukodlaka* i *vjedogonje* nije moguće, osim ako se razmotri mišljenje da se za *vampira*, osim *vjedogonje*, koriste i termini *vještac* i *štrigun* (Prema: Pieter Plas, nav. dj., str. 83.) kojima bi spomenuti Zorićev opis više odgovarao uzimajući u obzir njihovu karakterizaciju u drugim krajevima.

odnosno kako ne bi mogao hodati svijetom (ovaj se postupak primjenjuje na one za koje narod vjeruje da su za života bili *vukodlaci*). Posve neobična obrana od *vukodlaka* zabilježena je na Pelješcu – ljudi u zidove dvorišta stavljaju komadiće stakla tako da *vukodlak* ne može preći preko zida.¹¹¹

O postanku *vukodlaka* postoje različita vjerovanja, nerijetko neobična i zanimljiva kao što je to vjerovanje iz Bosne i Hercegovine koje kaže da se čovjek može povukodlačiti tek nakon četrdeset dana; prije je moguće samo ako pređe iz jedne države u drugu ili pak vjerovanje da se pripadnik kršćanskog i turskog naroda može pretvoriti u *vukodlaka*, ali ne i pripadnik *rišćanskog*.¹¹² *Slično vjerovanje o povukodlačivanju samo pripadnika određene vjere zabilježio je Ardalić u Bukovici. Iz njegova zapisa vidljivo je da se povukodlačiti može samo katoličko stanovništvo, ali ne i pravoslavno.*¹¹³ *Već spomenuto povezivanje vještica i vukodlaka vidljivo je u Prigorju gdje narod drži da vukodlakom postaju ceprnjica i ceprnjak nakon smrti.*¹¹⁴ Vjerovanje da se *vukodlakom* može postati i dolaskom u dodir s krvi *vukodlaka* zastupljeno je u Osiku u Lici. Zbog toga se svećenici prilikom obreda ubijanja oblače u bikovu kožu.¹¹⁵ Posve drugačiji način postanka bića o kojemu je riječ zabilježen je u mjestu Kola (BiH) – *vukodlacima* mogu postati i muškarci i žene ako se pređe preko mrtvaca (naročito ako pređe mačka).¹¹⁶

U Kotarima se uvriježilo mišljenje kako je *vukodlak* zapravo *vrag* zato što mnogima uzrokuje neizlječive bolesti i smrt¹¹⁷ dok u Koprivnici vjeruju da je riječ o biću koje je pola čovjek pola vuk te da lovi i jede ljude¹¹⁸ što nemamo zabilježeno u niti jednom drugom kraju. Spomenuto vjerovanje u Kotarima o dovodenju veze između *vraga* i *vukodlaka* nije iznimka. U Poljicama postoji vjerovanje da Sotona iz groba uzima kožu s mrtvaca koju zatim napuše poput balona, odnese u crkvu i pokuša probušiti – ako se ne probuši taj postaje *vukodlak*.¹¹⁹

¹¹¹ Prema: Stjepan Banović, „Vukodlaci“, u: *ZbNŽO*, knj. 26., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1897., str. 347.

¹¹² Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 149.

¹¹³ Prema: Vladimir Ardalić, „Vukodlak. (Bukovica u Dalmaciji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 13., JAZU, Zagreb, 1908., str. 148.

¹¹⁴ Prema: Vatroslav Rožić, „Prigorje. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 13., JAZU, Zagreb, 1908., str. 98.

¹¹⁵ Prema: Ivan Krmpotić, „Vukodlak. (Osička općina u Lici)“, u: *ZbNŽO*, knj. 22., JAZU, Zagreb, 1917., str. 320.

¹¹⁶ Prema: Ivo Šajnović, „Kola. (Narodni život i običaji)“, knj. 3., str. 257.

¹¹⁷ Prema: Mate Zorić, „Kotari u Dalmaciji. (Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik)“, knj. 1., str. 226.

¹¹⁸ Prema: Rudolf Horvat, „Koprivnica. (Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 226.

¹¹⁹ Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 246.

U većini predaja zabilježeno je da *vukodlaka* svatko može vidjeti¹²⁰ te da oni proganjaju ljude dok ih netko ne ubije na već spomenuti način. Prema jednoj predaji *vukodlaci* ne proganjaju ljude vječno, već nakon godine dana od njihove smrti, odlaze u pakao iz kojega se ne vraćaju.¹²¹ Ovdje je vidljivo povezivanje kršćanske tematike (vjerovanja u zagrobni život) i pučkog praznovjerja vezanog uz spomenuto biće. Uvriježeno je često i mišljenje da „svako pleme“ ima jednog *kudlaka* koji nastoji nauditi ljudima, ali i jednog *krsnika* koja je njegova suprotnost te iste ljude nastoji obraniti.¹²² Boje njihova tijela također možemo povezati sa simbolikom bijele (*krsnik*) i crne (*kudlak*) boje i analogno tomu povezati ih s pojmovima *vrag* (nastoji nauditi čovjeku) i *anđeo* (nastoji zaštititi čovjeka).

Za ovo je biće, kao i za mnoga druga, karakteristična metamorfoza. Najčešće se govori o prijetvorbama u mješinu koja se valja po tlu i straši ljude, čovjeka ili pak u razne životinje (mačku, konja, vola, magarca...). U 14. priči iz okolice Đakova Milica se je udala za *vukodlaka*, a nakon što ju je ubio pretvorila se u ružu koju je šumar ubrao i odnio kući. Kada je šumar shvatio da se Milica noću pretvara u prekrasnu djevojku uzeo ju je za ženu (morao ju je zatvoriti u kulu kako ju *vukodlak* ne bi našao). Međutim, šumar sreće siromaha (*vukodlaka*) kojemu se potuži; *vukodlak* iskoristi priliku i uđe u kulu, napadne djevojku koja se zatim pretvori u golubicu. U ovoj priči imamo dvije linije metamorfoza: 1) muž – *vukodlak* – siromah – *vukodlak* i 2) djevojka – ruža – djevojka – golub.¹²³

3.4.1. Motiv *vukodlaka* u pričama

Često se u različitim krajevima susreću isti, ponekad i gotovo identični motivi kao što je to kod vjerovanja u „vampire trgovce“¹²⁴ i „vukodlake

¹²⁰ Zanimljiva je činjenica da se o spomenutom biću često piše, ali rijetko kad saznajemo podatke o njegovu fizičkom izgledu. Jedan od neobičnih opisa zabilježio je Filakovac u Retkovcima: *Kazuju, da e svaj po telu rundav ko pas, ima krvave oč i zube, a iz usta mu suklja plamen.* (Ivan Filakovac, nav. dj., str. 146.)

¹²¹ Prema: M. Kurjaković, nav. dj., str. 235.

¹²² Prema: Ivan Milčetić, „Krk i Kastav u Istri. (Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 224.

¹²³ Milena Papratović, Narodne pripovijetke iz okolice đakova s komentarima i poredbenim pregledom, *ZbNŽO*, knj. 32, sv. 2, JAZU, Zagreb, 1940., str. 85–195.

¹²⁴ U priči zabilježenoj u Neretvi „vampir trgovac“ se ukazao prijatelju te mu je rekao kako u grobu mora biti samo na veliki petak – prijatelj ga je ubio trnovim kolcem te uzeo njegov novac i trgovinu. Slično je i s pričom zabilježenom u Makarskoj u kojoj se također nalazi vjerovanje da u grobu moraju biti samo na veliki petak. Niti ovaj *vampir* nije nikome činio zlo, a na svojoj samrti, obraćajući se ljudima (slično kao i „vampir trgovac“), rekao je: „E, moji Makarani“ veli, „pogubite vi mene, kad ja nisam vas!“ (Stjepan Banović, „Vukodla-

mesare¹²⁵. Međutim, najčešći od svih je vjerovanje da žena može ostati trudna s *vukodlakom*, npr. priča o djetetu koje se rodilo crno kao ugljen i smrdjelo cijeli život (Kola, BiH)¹²⁶, o djetetu s velikim šiljatim crvenim zubima koje su seljani kasnije ubili i bacili u grob s pokojnikom (Otok)¹²⁷ ili pak dijete rođeno bez kostiju koje je nalikovalo na mijeh (glagoljski zbornik iz 17.st. – senjska biskupija).¹²⁸ Iako je motiv rađanja djeteta koje je žena dobila s *vukodlakom* proširen na većem prostoru, krajnji produkt, odnosno dijete u niti jednom od tih priča nije isto što zapravo svjedoči o prenošenju i mijenjanju pojedinih motiva usmenom predajom.

Drugi čest motiv o *vukodlaku* i udovici je dolazak *vukodlaka* po udovici, njezin bijeg s groblja te *vukodlakov* povratak u grob. U priči *Mjesečina sja, mrtav koŋa jâ...* noću iz groba izlazi mladić koji na bijelom konju odlazi po svoju ženu koja je ubrzo nakon udaje ostala udovica te ju odluči povesti sa sobom u grob. Međutim, žena ga nadmudri odugovlačeći svoj silazak dok pijevci ne zapjevaju; mladić se povlači u grob, a kasnije pored mrtvacu nalaze živu kokoš koju probadaju glogovim kolcem.¹²⁹ Sličan motiv zabilježen je i u Osiku, ali nije riječ o udovici, već o djevojci zaručnici koju je *obrstar* namamio k sebi kada je išla noću po vodu te ona odlazi s njim „na kraj svijeta“¹³⁰ dok je u Đakovu zabilježena priča o djevojci koja čeka dragoga da se vrati iz rata, a koji u konačnici dolazi po nju također na bijelom konju te ju odvodi na groblje. U ovoj priči, kao i u dosadašnjim, djevojka odlaže silazak u grob – vojniku je posljednje dala klupko konca koje je odmotavala dok ga je on namotavao u grobu te je na taj način uspjela pobjeći.¹³¹

ci“, knj. 26., sv. 2., str. 352.) U crnogorskoj priči *Vampirovići* nalazi se motiv koji se veže kod nas za *vukodlake*, a riječ je o muževu ustajanju noću iz groba. Svekar je pomogao ženi ubiti sina Ristu odsjecanjem glave (ženi je rekao da će ustajati dok mu netko ne odsiječe glavu). Iz sva tri spomenuta primjera, i naših i crnogorskih, umrla su rekli kada, odnosno što se mora učiniti kako se više ne bi digli iz groba.

¹²⁵ U Boki je zabilježena priča o dva brata. Jedan od braće umire, a drugi ga nakon četiri godine sreće u Carigradu u mesnici. Ne htjede se bratu javiti svjestan da se povukodlačio te vlasniku reče što mora učiniti kako bi ga ubio zato što će se u protivnom s vremenom ponovno preobratiti u biće nalik čovjeku (dobit će žile i kosti). U Vrgorskoj krajini zabilježen je sličan motiv. Riječ je o vojniku koji je u sarajevskoj mesnici prepoznao čovjeka koji je umro prije dvadeset godina te je vlasniku rekao što mu je činiti.

¹²⁶ Prema: Ivo Šajnović, „Kola. (Narodni život i običaji)“, knj. 3., str. 258.

¹²⁷ Prema: Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 123.

¹²⁸ Prema: Rudolf Strohal, „Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige“, knj. 15., str. 311.

¹²⁹ Prema: Ivo Šajnović, „Kola. (Narodni život i običaji)“, knj. 3., str. 258–9.

¹³⁰ Ivan Krmpotić, *Vukodlak*. (Osička općina u Lici), *ZbNŽO*, knj. 22, JAZU, Zagreb, 1917., str. 319–320.

¹³¹ Milena Papratović, Narodne pripovijetke iz okolice đakova s komentarima i poredbenim pregledom, *ZbNŽO*, knj. 32, sv. 2, JAZU, Zagreb, 1940., str. 85–195.

3.5. *Krsnik*

Već je prije spomenuto kako su *krsnici* dobra bića koja se bore s *vukodlacima*. Na otoku Cresu *karsnike* također smatraju dobrim i prije i poslije smrti. Međutim, oni vjeruju da su to mrtvi ljudi koji su se rodili u tankoj mrežici od mlijeka koja podsjeća na košuljicu. Za života paze da ljudi ne idu u blizinu mjesta gdje se *kudlaci* i mrtvi *karsnici* bore, a nakon smrti, naročito u božićno vrijeme, i sami se bore s *vukodlacima* koji su zli poprimajući pri tome druge oblike: ovce, mačke, psa, vola i konja.¹³² Pretvaranje *krsnika* u bijelog psa koji se bori s crnim psom (*vukodlakom*) zabilježeno je u Kastavu.¹³³ Osim borbe s *vukodlacima*, Kastavci vjeruju i u borbu s *vješticama* – tuča neće poharati usjeve one godine kada *kresnik* svlada *vješticu*¹³⁴ što je *ujedno i potvrda vjerovanja u vještice* kao tvorce tuče i na ovom prostoru. Osim moći nad *vješticama* i *vukodlacima*, u Brestu vjeruju da imaju moć i nad *morama*.¹³⁵

O postanku *krsnika* govori se i u drugim krajevima. Iz priče zapisane u Praputniku saznajemo da se *kresnikom* postaje kada se navrší 21 godina ako je dijete rođeno u popovskom odijelu, pod kapicom ili samo u košulji. Drži ga se za zaštitnika koji, ako je rođen u popovskom odijelu, zna liječiti i blagoslivljati.¹³⁶ I u Brestu u Istri vjeruju u rađanje u bijeloj košuljici koja se mora ušiti djeci pod kožu ispod pazuha kako mu je *vještice* ne bi ukrale i rastrgale zato što će ostati bez moći.¹³⁷ Stjepan Žiža je u Istri zabilježio vjerovanje u *grišnjaka* koje kaže da se dijete može roditi u bijeloj košuljici, mreni ili s kapom na glavi. Potrebno je s njega skinuti mrenu te je zašiti ispod kože pod djetetovo pazuho ili ju sačuvati dok dijete ne poraste zato što će ga to čuvati od *štriga*. One na sastancima dogovaraju kojega će čovjeka zaklati i pojesti, a spasiti ga može samo *grišnjak* tako da ubije *vještice* ili da čuje koji su lijek odredile za onoga kojeg će napasti.¹³⁸

Krsnik ne smije izdati da je *krsnik*; u protivnom bi umro. Zaštićen je od zlih duhova koji mu ne mogu ništa zato što uza sebe ima nož s urezanim

¹³² Prema: Andrija Bartulin, nav. dj., str. 267.

¹³³ Prema: Ivo Jardas, „Kastavština. (Zmamorija)“, knj. 39., str. 105.

¹³⁴ Prema: Ivan Milčetić, „Krki i Kastav u Istri (Vjera u osobita bića. Vukodlak i kresnik)“, knj. 1., str. 225.

¹³⁵ Prema: Jakov Mikac, nav. dj., str. 195.

¹³⁶ Prema: J. Bujanović, „Praputnik. (Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik), knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 226.

¹³⁷ Prema: Jakov Mikac, nav. dj., str. 195.

¹³⁸ Prema: Stjepan Žiža, „Grišnjak. (Iz Istre)“, u: *ZbNŽO*, knj. 18., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1913., str. 192.

Isusovim imenom.¹³⁹ Ovo je zapravo još jedan u nizu primjera koji govore o miješanju poganskog i kršćanskog jer kako vidimo, nekom mitološkom biću ne može našao učiniti drugo mitološko biće jer on posjeduje simbole kršćanstva.

Iz opisa ovog bića zamjećujemo često spominjanje bijele boje, bilo da se radi o boji košuljice ili boje životinje u koju se pretvara. Ljubinko Radenković pišući o boji kao obilježju mitoloških bića između ostaloga govori o boji košuljice kojom se otkriva demonska priroda određenog bića. Najprisutnije boje u karakterizaciji mitoloških bića su crna i bijela što ih s jedne strane povezuje i za onostrani svijet.¹⁴⁰ O borbi *vukodlaka* i *krsnika* kao bijelog i crnog psa, moguće je govoriti kao o personifikaciji, odnosno kao borbi dobra i zla. I dok se za druga bića vežu različite boje, uz njega se uvijek izričito veže bijela. Kao što možemo vidjeti iz priloženog, ovo se biće smatra najpozitivnijim među do sada spomenutim bićima. Njegova je uloga zaštita ljudi od zla, odnosno od *vještica*, *mora* i *vukodlaka*, a samo njegovo ime podsjeća na simbol kršćanstva – križ.

3.6. *Malić*

Postoje bića koja se u svojim karakteristikama ne razlikuju puno od kraja do kraja, ali ima i onih kod kojih je situacija drugačija, kao što je to s *malićem*. I dok su mu osnovna obilježja kapica (uglavnom crvena) i malen (patuljast) rast, drugi detalji se razlikuju od mjesta do mjesta. *Malić* se u Istri i Sloveniji spominje kao *Malik*, u srednjoj Dalmaciji poznat je kao *masmalić*, *macmolić*, *maličić*, *macić* i *mačić* dok ga u okolici Dubrovnika zovu *tintilin*.¹⁴¹

Milčetić govori kako je riječ o obijesnom dječaku s crvenom kapicom koji straši, ali ne nanosi štetu; zna se katkada s čovjekom porječkati, bacati kamenčiće čovjeku kraj glave, prestrašiti ga ako zaspi u polju ili šumi, ribarima zaplesti mreže, ali nikoga neće udariti. Onome tko ga dobro nahrani donosi novac, ali samim tim činom dušu prodaje *vragu* (ne može je više vratiti). Uspio je zapisati i priču o postanju *malića/malika* u Puntu na otoku Krku, a slične varijacije naći ćemo i u tekstovima drugih zapisivača¹⁴² – potrebno je

¹³⁹ Prema: Ivan Milčetić, „Krk i Kastav u Istri. (Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik), knj. 1., str. 225.

¹⁴⁰ Prema: Ljubinko Radenković, „Boja kao obeležje mitoloških bića – slovenske paralele“, u: *Južnoslovenski filolog*, 64, Beograd, 2008., str. 338.

¹⁴¹ Tamara Gobo, Ivan Milčetić o hrvatskim demonološkim ili mitskim predajama, *Zbornik o Ivanu Milčetiću*, Zagreb, 2002., str.324.

¹⁴² *Macićem* ili *maciklićem* u Poljicima smatraju malo dijete što šeta po poljima, planinama i uz more. Sretan je za ribara, ali ga se dijelom ulova mora nahraniti. Nastaje iz jaja posve crne kokoši koje se nosi ispod lijevog pazuha pod sedrom uz more bez iti jedne progovorene

sedam godina hraniti crnog pijetla dok ne snese jaje koje zatim treba obaviti crnom svilom i nositi pod pazuhom devet mjeseci, a iz njega će se roditi *malik* s crvenom kapicom.¹⁴³ Ovdje vidimo suprotnu prijetvorbu od dosadašnjih – iz životinjskog oblika u čovjeka, odnosno iz jaja u čovjeka. U Vrbniku pak smatraju da može poprimiti oblik zeca, ali samo noću dok je danju dječak s crvenom kapicom.¹⁴⁴ *Malićem/masmalićem* na Cresu drže malog čovjeka obučenog u modrikaste hlače i s kapicom na glavi. Riječ je o biću dobre naravi koji se najčešće ukazuje samo kada ga čovjek pozove u pomoć, a boravi u zemlji gdje ima soli.¹⁴⁵ U Zaostrugu vjeruju u *matića*. Svojim izgledom podsjeća na dijete rođeno prije vremena, a viđa ga se po potocima i blizu jama. Liči na malo dijete, ima klobučić na glavi i štap u ruci. Ako mu čovjek uspije oteti te dvije stvari, može dobiti silno blago. Neki ga drže u kući ili on pak često dolazi k njima; oni ga hrane, a on njima donosi sreću.¹⁴⁶

3.7. *Div*

U predajama koje se nalaze u *Zborniku*, kada se govori o prvim ljudima, nerijetko se govori o ljudima ogromne visine i snage. Suprotno tomu mišljenju je ono iz Samobora – vjeruju da su prvi ljudi bili mali, a pošto su sv. Petar i Isus prigovorili Gospodinu da su mali, on je drugu generaciju stvorio gorostasima na što je sv. Petar opet prigovorio te je Bog stvorio današnje ljude.¹⁴⁷

U Poljicima se *divovi* spominju pod nazivom *điganti*: *Svaka ruka bila jin debela ka' najjačem čoviku noga u bedri, pleća široka, mogli prinašati kamenje, koje ne bi danas deset ljudi jaki' moglo krenit*.¹⁴⁸ Iz opisa vidimo da je riječ o *divovima* kakve nalazimo u bajkama međutim, glava koja bježi iz ruku i skače po gomilama nije uklopiva u „klasične“ priče o *divovima*. Ova ogromna bića bile su i žene: *Pripovida se, da su na glavi nosile one velike kolone (stupi)*

riječi dok u Docu vjeruju u pjevca i crno jaje što ga pjevac snese nakon devete godine, a nakon što se izleže služi gospodar. (Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 265.) Kod Bukovčana se razlikuje samo vrijeme nošenja, a gospodar kojemu služi uvijek će imati novaca. Međutim, oni vjeruju da *maljak/mačić* na kraju zadavi gospodara, ali mudar gospodar će to spriječiti davljenjem *mačića*. *Mačićem* ga zovu zato što neki vjeruju da se može pretvoriti u mačka pa i u mazgu. (Prema: Vladimir Ardalić, „Iz Bukovice u Dalmaciji“, knj. 17., sv. 1., str. 191–2.)

¹⁴³ Prema: Ivan Milčetić, „Malić. (Vjera osobita bića)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 228.

¹⁴⁴ Isto, str. 228.

¹⁴⁵ Prema: Andrija Bartulin, nav. dj., str. 271.

¹⁴⁶ Prema: Stjepan Banović, „Vjerovanja. (Zaostrog u Dalmaciji)“, knj. 23., str. 197–8.

¹⁴⁷ Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 120–1.

¹⁴⁸ Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 223–4.

u crkvi sv. Duje u Splitu i još kudjelju prele putem noseći.¹⁴⁹ U Zaostrogu razlikuju *gigante* i *zvicere*. Dok se *gigantima* smatraju strašno veliki ljudi koji su živjeli u davna vremena, *ziceri* su također strašno veliki ljudi, ali imaju samo jedno veliko oko na čelu te jedu ljude.¹⁵⁰ Ovaj motiv jednookog diva ponovno podsjeća na poznati antički motiv kojeg je očito, s obzirom da ga se nalazi na više mjesta, narod na našim prostorima rado preuzimao.

Vjerovanje u *divove* rasprostranjeno je i na đakovačkom prostoru.¹⁵¹ Priča 27. govori o Cigi koji je nadmudrio *divove* pokazujući im svoju “snagu”. Motiv jednookog diva nalazi se i u 29. priči iz Đakova koja svojom sličnošću jako podsjeća na epizodu iz *Odiseje* – boravak u Polifemovoj špilji. Nakon što je *jednooki div* pojeo svećenika, učenik je od raznja načinio zašiljeni štap te mu, dok je spavao, probao oko, a zatim zaklao ovcu, ogrnuo se njezinom mješinom, izašao iz špilje, gurnuo *diva* u rijeku te mu uzeo svu stoku. Kao dokaz raširenosti identična motiva na širem južnoslavenskom području svjedoči pripovijetka *Divljan* (Risan, Crna Gora) zabilježena u Vukovoj zbirci narodnih pripovijedaka.¹⁵² U pripovijetci *Carski sin* nalazi se opis čovjeka kojega car ne uspijeva uloviti sve dok nije napravio dva potoka kojima su tekli rakija i mlijeko (*div* ih popio). Riječ je o čovjeku koji je bio dvanaest stopa visok i šest stopa širok, a bojali su ga se svi u carstvu. Ovaj opis odgovara *divu*, ali nigdje to u tekstu nije izričito naglašeno. Zanimljiva je i anegdota što ju je zapisao Ante Šimčik o istjerivanju *džinova* iz Istambula – strah od fra Grge Martića.¹⁵³

3.8. Pasoglavac

Pasoglavac je još jedan od onih bića kojeg se na malom prostoru drugačije tumači. Ne može se reći da ipak nema određene povezanosti među njima – riječ je o varijacijama osnovnog obilježja toga bića s karakteristikama što se javljaju u nekom drugom kraju, a svima je zajedničko da ga smatraju zlim bićem. Najčešći motiv koji se provlači u vjerovanjima je pasja glava i oko nasred čela ili glave koji neodoljivo podsjeća na već spomenuti antički motiv. Većinu vjerovanja o kojima će ovdje biti riječi zabilježio je Dragutin Hirc.

U sv. Petru kod Ludbrega postoji priča (u vremenu vladavine Turaka na našim prostorima) o *pasjanu* koji je sasvim izgledao kao čovjek, ali je imao

¹⁴⁹ Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2, str. 224.

¹⁵⁰ Prema: Stjepan Banović, „Vjerovanja. (Zaostrog u Dalmaciji)“, knj. 23., str. 205.

¹⁵¹ Milena Papratović, Narodne pripovijetke iz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom, *ZbNZO*, knj. 32, sv. 2, JAZU, Zagreb, 1940., str. 85–195.

¹⁵² Miroslav Pantić, Vuk Stefanović Karadžić i srpske narodne pripovetke, *Srpske narodne pripovetke*, Prosveta, Beograd, 1988.

¹⁵³ Ante Šimčik, Uz veliki zagrebački potres g. 1880., *ZbZNO*, knj. 29., sv. 1, JAZU, Zagreb, 1933., 238.

pseću glavu. Hvatao je ljude koji bi mu uglavnom pobjegli preko močvare, i to bacajući daske preko nje. U Zagorju (Veliko Trgovište) zovu ga *pesjak* i ima oko na sredini glave, ali je riječ o zlom čovjeku koji lovi i jede kršćane te od toga živi dok je u Slatiniku kod Broda na Savi zabilježeno vjerovanje u biće čije su karakteristike kombinacija dvaju prethodnih vjerovanja – glava je pasja, ima jedno oko i rep te jede kršćane. U Žumberku *pasoglavac* je opisan kao stvorenje čovjekove visine i čovječjeg tijela, glave kao u psa na kojoj ima jedno oko te hoda na četiri noge. Zanimljiva je konstatacija da on ne postoji kod nas zato što Rusija „udara topovima“ kako on ne bi mogao prema Zapadu. Nešto drugačije vjerovanje imamo u Strizivojnoj – riječ je o biću koje ima pasju glavu i konjske noge dok u Babinoj Gredi njime samo plaše djecu. U Gornjim Borcima (okolica Daruvara) vjeruju da se *pasoglavci* nalaze u mračnoj zemlji koju čuva vojska da ne prođu k nama već u Rusku carevinu. Čovjek se može spasiti jedino skrivanjem u konjsko đubrivo; u protivnom će ga *pasoglavac* naći.¹⁵⁴

Ličani vjeruju da *pasoglavac* ima jedno oko na vrh glave i kozje noge.¹⁵⁵ Priča koju donosi Ivan Krmpotić o bratu i sestri koje protjeruje mačeha i koji dolaze u kuću *babe pasoglavice* u nekim elementima (poput izgubljene djece, stare babe (vještice) koja ih nahrani s namjerom da ih pojede, peč, bijeg...) jako podsjeća na *Ivicu i Maricu* braće Grimm.

Postoji vjerovanje da dok su *soglati/psoglati* hodali svijetom da nisu dali mira onima koji počivaju pa su ih napadali i jeli. Pokojnici su svoj mir dobili kada su na grobove počeli postavljati stečke.¹⁵⁶ Ovo je jedino zabilježeno vjerovanje o *pasoglavcu* kao biću koji napada mrtva, a ne živa čovjeka.

Filakovac pak donosi jedan sasvim drugačiji pristup ovom biću. On više nije zvijer što jede ljude, bilo mrtve bilo žive, već je riječ o deformaciji djeteta prije samog rođenja te donosi primjer žene koja je rodila dijete nakazu (tijela pasjeg, svinječeg i telećeg) te ga je ugušila. Razlog je, kaže on, od božje volje (kada se majka, dok je noseća, kune članovima obitelji ili pak nekim tko je u rodu s djetetom koje nosi).¹⁵⁷

3.9. Vodeni čovjek/duh

Ovo biće nalazi se samo u nekim krajevima i uglavnom mu nije posvećeno puno prostora. U Samoboru (*vodeni čovek* ili *vodeni duh*) vjeruju

¹⁵⁴ Prema: Dragutin Hirc, „Pasoglavac. (Vjera u osobita bića)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 229.

¹⁵⁵ Prema: Ivan Krmpotić, „Pasoglavci“, u: *ZbNŽO*, knj. 11., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1906., str. 157.

¹⁵⁶ Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 142.

¹⁵⁷ Prema: Ivan Filakovac, nav. dj., str. 148.

da je riječ o čovjeku s dugom bradom koji živi u vodi, a na jezeru se suši za vrijeme mjesečine. Drže da napada ljude.¹⁵⁸ Motiv *vodenog duha* nalazi se i kod Tolstoja u priči *Seljak i vodeni duh*¹⁵⁹. Ona govori o seljaku kojemu je sjekira pala u vodu, a kojemu *duh* umjesto njegove nudi zlatnu i srebrnu, ali ih on ne prihvaća. *Duh* mu je dao sve tri sjekire na što se polakomio jedan drugi seljak i bacio svoju sjekiru u rijeku, ali mu *duh* nije vratio niti njegovu. Spomenuti motiv nalazi se i u crnogorskoj priči *Priča o bogumilima* gdje u jednom trenutku iz jezera iskače čovjek na bijelom konju te proklinje bogumile među kojima nastaje strahovit pokolj. U Šušnjevju Selu kod Čakovca ljudi pripovijedaju da se pojavljuje takav čovjek ljeti. Ako je ljeto kišno onda se pojavljuje *vodenjak*, a ako je sušno onda vide različite prikaze: *vukodlake*, *vragove/potarnjake*, *duše*, *više* i u sve to narod vjeruje: *Ki ne bi u to veroval, debelo bi mu se nasmijali*.¹⁶⁰

3.10. *Mogut*

Drago Chloupek bilježi vjerovanje u *moguta* koje se može čuti u tur-opoljskom kraju. Međutim, svjestan je da su ta vjerovanja nepotpuna, ponekad i pomiješana s drugim vjerovanjima. *Mogut* je, prema njegovu zapisu, ljudski stvor kojemu su, prema jednom vjerovanju, mati i otac ljudi dok prema drugom stoji da je *mogutov* otac *vrag*. *Moguta* majka nosi u utrobi sedam ili devet godina. Chloupek naglašava kako vjerovanje da majka može toliko nositi svoj plod nije osamljeno te da, iako nisu često zabilježena, postoje i u drugih naroda. Drugo vjerovanje u ovo biće je dosta drugačije. Riječ je o djetetu koje je rođeno od mrtve majke što je poznato mnogim narodima, od kojih su neki takvo dijete ubijali vjerujući da je vražje zato što je nemoguće da se od nečeg mrtvog rodi nešto živo. Takvo dijete treba odmah uhvatiti u vreću, krstiti ga, a njegova uloga će prvenstveno biti uloga seoskog zaštitnika. Neki ga povezuju i sa *zmajem* koji živi u jezeru ili pak da dolazi na crnom oblaku, a gdje udari repom, tu obara drveće i zgrade.¹⁶¹

3.11. *Svećenici*

Ponekad se ne može naći jasna granicu između dobra i zla, između svih tih bića koji su čas dobri, a čas loši. Ali što je s onima koji nemaju nikakve

¹⁵⁸ Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 139.

¹⁵⁹ N. L. Tolstoj, *Narodske priče*, Beograd, 1921.

¹⁶⁰ Juraj Božičević, „Narodni život u Šušnjevju selu u Čakovcu“, u: *ZbNŽO*, knj. 11., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1906., str. 216.

¹⁶¹ Prema: Drago Chloupek, „Mogut“, u: *ZbNŽO*, knj. 37., JAZU, Zagreb, 1953., str. 241–8.

moći, a javi se vjerovanje da i oni mogu učiniti nažao onome tko mu se zamjeri? U Poljicama vjeruju da se ne valja zamjeriti *popu jer on zna izgovoriti nike molitve, pa čoviku se odma'h dogodi, odrveni se ruka, noga ili pobudali*.¹⁶² I Strohal navodi da u narodu postoji još i tada vjerovanje da *popovi* mogu praviti oluju i tuču zato što se oni „u dvanaestoj školi i uče tuču praviti“ te se je narod znao okomiti na susjedne svećenike uvjereni da su oni uzrok nevremena i štete na njihovim poljoprivrednim kulturama.¹⁶³ Potpuno isto vjerovanje, zabilježio je i Milan Lang u Samoboru.¹⁶⁴

Jagić govori o praznovjerju kako svećenik može izazvati tuču i jakoj raširenosti tog vjerovanja u Hrvata i Slovenaca, navodeći pri tome i vjerovanje da svećenik jedne župe šalje tuču na drugu župu kako bi ju osiromašio. On smatra da vjerovanje u „čaranje popova“ postoji još od prastarih vremena, a izrazito je bilo zastupljeno u srednjem vijeku diljem Europe. No, zašto je kod nas to bila tuča? Jagić navodi dvojak razlog – s jedne strane tuča je najosjetljivije pogađala interese naroda, a s druge strane što su svećenici na taj način dali povoda svojim zaklinjanjem u oblake.¹⁶⁵

3.12. *Pustolovica*

Miloš M. Jovović donosi običaje i vjerovanje iz Bara i okolice. Jedno takvo vjerovanje je u biće ženskog lika, dugih kosa i nogu kao u koze kojega se narod plaši. Zovu je *Pustolovica*, a prema vjerovanju javlja se samo u jesen i zimu te ima moć da čovjeka umota u platno i nestane s njim. Njeginu viku noću (2–3 puta godišnje) narod tumači kao rat. Jovović ipak vjeruje više „pametnim ljudima“ koji smatraju da je riječ o ptici prije nego li o nekom stvorenju. On čak kori taj prosti narod, kako ga on sam naziva: *Svi ovi istiniti dokazi, da je to ptica prosta, nijesu dovoljni, da uvjere narod prosti i oslobode od te prazne vjere, koju sebi uobražuje pod imenom pustolovice*.¹⁶⁶ Činjenica da je u istoj rečenici istim pridjevom okarakterizirao i pticu i čovjeka (prost), dodatno je naglasio svoje neslaganje s vjerovanjem puka.

¹⁶² Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 242.

¹⁶³ Rudolf Strohal, nav. dj., str. 141.

¹⁶⁴ Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, *ZbNŽO*, knj. 19., sv. 1., Zagreb, 1914., str. 128.

¹⁶⁵ Prema: Vatroslav Jagić, „Južnoslavenske narodne priče o grabancijašu dijaku i njihovo objašnjenje“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i oglada*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 270., 279.

¹⁶⁶ Miloš M. Jovović, nav. dj., str. 98.

3.13. *Medivančiči i mačić*

Nevidinčiči/nevidimići su, kako narod vjeruje, nekrštena djeca koju može vidjeti samo onaj tko je rođen kasno. Ta „djeca“ su bijela poput labuda, „jako svekle i kak dečina glava velike klupke“, a igraju se po zemlji i zraku te plaču kao mala djeca.¹⁶⁷ O *medivančičima*, kako Rožić kaže, u Prigorju se najviše pripovijeda, a riječ je o maloj djeci koja su umrla nekrštena ili koje su majke zadavile i zakopale; čuju se noću kako zazivaju majku i oca. Međutim, kao što Miloš M. Jovović voli komentirati narodno vjerovanje, tako čini i Rožić tvrdeći da pametni ljudi govore da *medivančiča* nema, nego da se to mačke deru, ali danas služe da bi se s njima strašila djeca.¹⁶⁸

No, na prostoru Dalmacije naglasak nije stavljen na nekrštenu djecu kao što to vidimo iz prethodnih primjera, kao niti na množinu – ovdje je riječ o jednom djetetu. *Mačić* je, prema vjerovanju na Pagu, dijete koji nastaje od one djece što ih majke pobace. Dijete je maleno s crnim hlačama i kapicom, s mamuzama na nogama, voli jahati najviše na mladom magaretu, a kojega uzjaše taj uquine. Zbog toga se na njih stavljaju zapisi kako im *mačići* ne bi naudili dok se kod Bukovčana ždrebetu stavlja žlica oko vrata protiv uroka.¹⁶⁹

Za razliku od većine proučavatelja usmene književnosti koji spomenuta bića svrstavaju u demonološka, Dragić ih svrstava u bića eshatoloških predaja.

3.14. *Kuga i Kolera – dvije sestre*

Kugu i *Koleru* u Bosni i Hercegovini drže za dvije sestre od kojih uvijek barem jedna hara svijetom kao da rade po dogovoru. One su jedne od onih stvorenja za koje ljudi mole boga da nestanu: (...) *da Bog da se, Bog se smilovo, one same poharale i utamanile, a ne harale više i ne tamanile više kukavnog svijeta, kome je dosta ionako njegove muke i jada!*¹⁷⁰

Prije nego što *Kuga* usmrti ljude, djevojka ide selima i gradovima te ih poimenično proziva, a ako skupi dovoljno onih koji su se odazvali neće umrijeti samo oni već i mnogi drugi te se stoga ne valja odazivati. Smatraju ju najstrašljivijim stvorom zato što se boji vatre i pasa (sela obilazi noću kada vatra više ne gori, a psi spavaju). Ako koga putem uhvati, taj je mora nositi na leđima – prvo je lagana kao pero, a s vremenom postaje teška kao olovo.¹⁷¹

¹⁶⁷ Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., Zagreb, 1914. str. 128.

¹⁶⁸ Prema: Vatroslav Rožić, „Prigorje. (Narodni život i običaji)“, knj. 13., str. 99.

¹⁶⁹ Prema: Vladimir Ardalić, „Iz Bukovice u Dalmaciji“, u: *ZbNŽO*, knj. 17., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1912., str. 191.

¹⁷⁰ Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 143.

¹⁷¹ Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 143.

O *Kugi* se u stupničkom kraju govori kao o mršavoj i visokoj ženi koja šeće gustim šumama. Zanimljivo je vjerovanje da radije zalazi u grad kad je gladna zato što, za razliku od sela, u gradu ima više „debelih ljudi“. Kao i za svako drugo biće i za ovo postoji vjerovanje kako nije nužno da će *Kuga* napadati stalno ljude i stoku. Potrebno je samo ispred vrata staviti posudicu s mlijekom kojeg će *Kuga* popiti, nakon čega više neće biti gladna te neće moriti ljude i stoku.¹⁷² U Otoku se pak govori nešto drugačije – riječ je ponovno o personifikaciji, ali njezin fizički izgled obilježen je deformacijama – ima tijelo kao i svaka žena, ali noge su joj kozje, a na rukama ima po četiri prsta, i to bez noktiju. Sa sobom nosi knjigu s popisom onih koje će usmrtniti, a oni kojih nema na popisu ne moraju se boriti¹⁷³ (inače se uz *Kugu* i *Koleru* vezuje knjiga, kao popis onih koje će „povesti“ sa sobom). U Retkovcima također vjeruju da je riječ o ženskom biću koje stanuje negdje daleko na Zemlji u svome carstvu, ali se od žene razlikuje samo po dva kozja papka na nogama. Prema ovom vjerovanju one imaju djecu, ali članovi obitelji međusobno ne komuniciraju. Štoviše, oni vjeruju da ih Bog šalje u svijet, i to uvijek jednu koja se neće vratiti. Ivan Filakovac bilježi priču o *Kugi* koju mu je ispričao njegov djed koji je, bježeći iz roblja za vrijeme Napoleona, završio u „Kuginom selu“.¹⁷⁴

Međutim, postoji i treće vjerovanje koje se posve razlikuje od prethodna dva. U Poljicima *Kugu* ne drže visokom i zgodnom djevojkom ili ženom, već „crnom strašnom ženetinom“ koja nosi srp u ruci, a gdje dođe ne bira, nego mori sve.¹⁷⁵ *Kugu* u Loboru zamišljaju kao šareno prase koje može ustrijeliti dobar lovac,¹⁷⁶ a u jednoj priči iz Kola u Bosni opisana je kao živo biće kojemu je gornji dio tijela čovječji, a donji kozji te se glasa kao koza. Ona svijet truje na način da ide od kuće do kuće i pljuje u brašno i posuđe.¹⁷⁷

Koleru u Otoku opisuju kao malu ženu koja izgleda kao svojevrsno strašilo ili čudovište od žene, daleko strašnije nego li je igdje opisana *Kuga*, želeći time vjerojatno ukazati na jednako tako strašan čin koji se dogodi njezinom pojavom: *Ima jedno oko u glavi i jedno uvo na glavi. U ustima ima dva zuba; jedan gori, a drugi doli. Zubi su poširoki. Lice joj je okruglasto, usta su duguljasta, a velika. Ima dva jezika. Nos joj je širok, a ima tri nozdrve. Iz nosa ide otrovna para.*¹⁷⁸

¹⁷² Prema: Stjepan Korenić, *Život, jezik i običaj Stupničana kraj Zagreba*, knj. 1., str. 144.

¹⁷³ Prema: Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 140.

¹⁷⁴ Prema: Ivan Filakovac, nav. dj., str. 146–7.

¹⁷⁵ Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2 str. 268.

¹⁷⁶ Prema: Josip Kotarski, nav. dj., str. 52.

¹⁷⁷ Prema: Ivo Šajnović, „Kuga. (Kola u Bosni)“, u: *ZbNŽO*, knj. 24., JAZU, Zagreb, 1919., str. 316–7.

¹⁷⁸ Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 140.

3.15. *Smrt*

Osim što se kuga i kolera javljaju u personificiranom ženskom liku, i smrt se javlja personificirana. Prikazana je kao žena blijede puti, visoka stasa i s kosom u ruci; uvijek plače i po tome se može otkriti u kojoj će kući biti mrtvac (Koprivnica).¹⁷⁹ U Loboru pak vjeruju da je smrt visoka i suha žena koja na plećima nosi kosu te obilazi ljude i mori ih.¹⁸⁰

Smrt se u personificiranom obliku javlja i u pričama, ali ne često. Uglavnom *Smrt* nađe osobu koja ju, ako želi živjeti, mora na leđima odnijeti do kuće ukućana kojeg će usmrtniti. U priči *Smrt* iz zagrebačke okolice, *Smrt* je u štaglju dočekala slugu birtaša koji ju je morao odnijeti na sebi u Varaždin. *Smrt* se, kao i *vještica*, javlja kao kuma kovačevu djetetu kojemu daje ime Smrtko. Smrtko je izigrao *Smrt*, *vraga* i *sedam vragova* koji su dolazili po njega. Svjestan da je došlo vrijeme da i on umre pošao je sam u nebo zato što više nitko nije dolazio po njega. No, niti raj niti pakao nisu ga htjeli prihvatiti – *vragovi* su se bojali da će ih iznova istući i protjerati iz pakla.

3.16. *Suđenice*

Suđenice, koje Schneeweis vezuje uz kult predaka, su tri sestre koje prilaze onoj kući u kojoj je dijete te mu određuju budućnost. Uglavnom uvijek, barem jedna od njih, a negdje i sve, djetetu zažele smrt, koja naravno nije prirodna, već se radi o nesrećama. Njihova funkcija u pričama je gotovu svugdje ista i od sudbine koju one proreku nije moguće pobjeći. Takav ishod nalazimo u priči br. 2 iz okolice Đakova gdje su *Suđenice* odredile sljedeće: *Najstarija* rekne: „*Neka odma umre!*“ – *Druga* rekne „*Neka živi,* „ *a treća: Neka živi i neka uživa bogatog Marka dobro!*“¹⁸¹ U ovoj priči Marko je za novac kupio dijete te je naredio da ga ubiju, međutim nisu ga poslušali – „*dijete*“ se kasnije vjenčalo s Markovom kćeri, a njega je pogubila vlastita straža. U priči pod br. 3 zabilježenoj na istom prostoru sve tri *suđenice* prorekle su smrt. *Treća* od njih zaželjela je da to bude u prvoj bračnoj noći, ali nakon svih svladanih prepreka, prvu bračnu noć mladić je zaspao, ali ga je žena spasila. Zanimljivo je da je u ovoj priči njegova žena jedna od sestara *Suđenica* koja je tim činom ubila svoje dvije sestre i majku.

¹⁷⁹ Prema: J. Bujanović, „Praputnik u Hrvatskoj. (Smrt)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 211.

¹⁸⁰ Prema: Josip Kotarski, „Lobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 23., str. 51.

¹⁸¹ Milena Papratović, „Narodne pripovijetke iz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom“, u: *ZbNŽO*, knj. 32., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1940., str. 97.

3.17. *Mlada Nedilja*

Dok u Otoku vjeruju da je *Mlada Nedilja* bila žena koja nikome nije učinila zla¹⁸², u Retkovcima za *Nedjelju* kažu da je ona žensko biće „sjajno ko sunce sa zlatnom zvezdom na čelu“, a ukazivala se je lovcima za vrijeme mlade nedjelje. Mnogi od njih su nastradali jer nisu poštivali *Nedjelju* kao i oni koji su mladom nedjeljom krenuli nekom u osvetu.¹⁸³

Literatura

- Ardalić, Vladimir: „Narodne pripovijetke“ (Đevrske u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU, sv. 1., knj. 10., ur. dr. D. Boranić, Zagreb, 1905., str. 130–143.
- Ardalić, Vladimir: „Vukodlak.“ (Bukovica u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 13., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1908., str. 148–154.
- Ardalić, Vladimir: „Iz Bukovice u Dalmaciji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU, sv. 1, knj. 17., ur. D. Boranić, Zagreb, 1912., str. 191–192.
- Ardalić, Vladimir: „Vile i vještice.“ (Bukovica u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 22., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1917., str. 302–311.
- Ardalić, Vladimir: „Orko.“ (Bukovica u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU., sv. 2., knj. 25, ur. D. Boranić, Zagreb, 1924., str. 383–384.
- Banović, Stjepan: „Vukodlaci“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 26, ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1928., str. 347–357.
- Banović, Stjepan: „Vjerovanja.“ (Zaostrog u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* knj.23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 185–214.
- Banović, Stjepan: „O nekim historičkim licima naših narodnih pjesama“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 25 (1921–1924), sv. 1(1921.), ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1921., str. 57–104.
- Banović, Stjepan: „Prilozi za istraživanje hrvatskih ili srpskih narodnih pjesama“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 25 (1921–1924), sv. 2(1924.), ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, str.193–254.

¹⁸² Prema: Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 141.

¹⁸³ Prema: Ivan Filakovac, nav. dj., str. 147.

- Bartulin, Andrija: „Cres.“ (Vjerovanja), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., ur. Ante Radić, JAZU, Zagreb, 1898., str. 265–275.
- Biljan, Mijo: „Mrak“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 17., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1912., str. 375.
- Biljan, Mijo: „Snaga nekih trava“ (Gospić), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 12., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1907., str. 154–156.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina: „Rečenice i pitalice“ (Dubrovnik i okolina), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 29., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1933., str. 224–232.
- Boranić, Dragutin: „Vragovi i vještice“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 17., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1912., str. 365–372.
- Borges, Jorge Luis: *Priručnik fantastične zoologije*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Bošković-Stulli, Maja: „Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 31–58.
- Bošković-Stulli, Maja: „O narodnim pripovijetkama“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 247–264.
- Bošković-Stulli, Maja – Zečević, Divna: *Usmena i pučka književnost*, Liber-Mladost, Zagreb, 1978.
- Bošković-Stulli, Maja: *Pjesme, priča, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb, 1991.
- Bošković-Stulli, Maja: „Tragom krsnika i benandantea“, u: *Od bugarštice do svakidašnjice*, Zagreb, 2005., str. 125–159.
- Bošković-Stulli, Maja: *Priča i pričanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
- Botica, Stipe: „Vile u hrvatskoj mitologiji.“ *Radovi zavoda za slavensku mitologiju* Filozofskog fakulteta u Zagrebu, sv. 25, 1990., str. 29–40.
- Božičević, Juraj: „Anđel na zemlji“ (Šušnjevo selo u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 25., sv. 1., ur. B. Dragutin, JAZU, Zagreb, 1921., str. 192.
- Božičević, Juraj: „Narodni život u Šušnjevu selu i Čakovcu“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 11., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1906., str. 80–107.
- Božičević, Juraj: „Postanak jedne priče o vragu“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić JAZU, Zagreb, 1918., str. 1–4.

- Bučar, Franjo: „Narodne pripovijetke“. (Iz okoline zagrebačke), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 247–268.
- Bučar, Franjo: „Priče o zmijama.“ (Zagrebačka okolina), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 20., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1915., str.305–307.
- Bujanović, J.: „Praputnik“ (Vjera u osobita bića. Vještice), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 234.
- Bujanović, J.: „Praputnik.“ (Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik), knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 234.
- Bujanović, „J.:Praputnik u Hrvatskoj.“ (Smrt), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 211.
- Chloupek, Drago: „Mogut“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 37., uredili D. Boranić, M. Gavazzi, JAZU, Zagreb, 1953., str. 241–250.
- Čiča, Zoran: *Vilenica i vilenjak. Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2002.
- Duić, A.: „Gorski kotar u Hrvatskoj.“ (Narodna vjerovanja s bajanjem), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str.286–288.
- Džogović, Alija: „Alija Đerzelez – mit ili stvarnost“, u: *Almanah*, 37–38, Udruženje „Almanah“ Podgorica, Podgorica, 2007., str. 19–38.
- Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Akademski godina 2007/08., Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu, Split, 2006., www.ffst.hr.
- Đurić, Vojislav: „Usmena i pisana književnost srpskohrvatska“, u: *Traganje za duhom reči (izabrani ogledi)*, Srpska književna zadruka, Beograd, 1990.
- Filakovac, Ivan: „Vjerovanja. (Retkovci u Slavoniji)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 10., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1905., str. 144–149.
- Galinec, Franjo: „Književno porijeklo nekih hrvatskih narodnih pripovijedaka“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 32., sv.2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1940., str. 45–72.
- Gobo, Tamara: „Ivan Milčetić o hrvatskim demonološkim ili mitskim predajama“, u: *Zbornik o Ivanu Milčetiću*,Zagreb, 2002., str.319–327.
- Greenberg, Gary: *101 biblijski mit. Kako su stari pisci izmislili biblijsku povijest*, Škorpion, Zagreb, 2005.

- Hirc, Dragutin: „Pasoglavac.“ (Vjera u osobita bića)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 229.
- Hirc, Dragutin: „Što priča naš narod o nekim životinjama“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 1–26.
- Horvat, Rudolf: „Koprivnica u Hrvatskoj.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 206–207.
- Horvat, Rudolf: „Vukodlak i krsnik. Koprivnica. (Vjera u osobita bića.)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 226.
- Horvat, Rudolf: „Vile: Koprivnica“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 231.
- Horvat, Rudolf: „Mora i polegač: Koprivnica“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 237..
- Ivanišević, Frano: „Poljica: Narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 10., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1905., str. 11–111.
- Ivanišević, Frano: „Poljica. Narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 10., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1905., str. 181–307.
- Jagić, Vatroslav: *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Štamparija Dragutina Albrechta, Zagreb, 1867.
- Jagić, Vatroslav: „Južnoslavenske narodne priče o grabancijašu dijaku i njihovo objašnjenje“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 265–283.
- Jakobson, Roman – Bogatirjov, Pjotr: „Folklor kao naročit oblik stvaralaštva“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 17–30.
- Jardas, Ivo: „Kastavština – građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 39., ur. M. Gavazzi, JAZU, Zagreb, 1957., 416 str.
- Jardas, Ivo: „Ovčarstvo u Lisini na Učki“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 40., ur. B. Gušić, JAZU, Zagreb, 1962., str. 213–220.
- Jelenković, Ive: „Etnološki prilozi iz Dobrinja sa otoka Krka“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 40., ur. B. Gušić, JAZU, Zagreb, 1962., str. 221–240.

- Jerman, Olga: „Rabar Matijaš. (Petrijanec u Hrvatskoj)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 21., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1916., str. 140–142.
- Jovović, Luka – Jovović, Miloš: „Crnogorski prilozi“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 63–106.
- Jurić-Arambašić, Ante: „Kijevo – narodni život i tradicijska kultura“, u: *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 54., ur. A. Mohorovičić, M. Marković, HAZU, Zagreb, 2000., 491 str.
- Kasumović, Ivan: „Esopovska basna grčka i rimska u hrvatskom i srpskom narodnom pričanju“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 19., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1914., str. 1–34.
- Katičić, Radoslav: „Božanski boj“, u: *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Ibis grafika – Katedra čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga – Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Zagreb, 2008.
- Katičić, Radoslav: „Ljuta zvijer“, u: *Filologija*, 49, Zagreb, 2007., str. 79–135., dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/>, (pristupljeno 21.11.2012.)
- Kežić-Azinović, Anita, Dragić, Marko: „Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom“, *Hrecegovina*, 20, Mostar, 2006., str. 63–88.
- Kilibarda, Novak, Usmena književnost, u: *Istorija crnogorske književnosti*, knj. I., Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
- Korenić, Stjepan: „Život, jezik i običaji Stupničana kraj Zagreba“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 119–151.
- Kotarski, Josip: „Lobor: narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 11–63
- Krmpotić, Ivan: „Pasoglavci“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 11., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1906., str. 157–158.
- Krmpotić, Ivan: „Vukodlak. (Osička općina u Lici)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 22., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1917., str. 319–320.
- Kuba, Ljudevit: „Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji: po stručnom svom putovanju iz godine iz g. 1890 i 1892.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., JAZU, Zagreb, 1898., str. 1–16 i 167–182.
- Kurjaković, M.: „Vještice: Vrbova u Slavoniji.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 234–235.

- Lang, Milan: „Samobor. (Narodni život i običaji)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 18., ur. D. Boranić, sv. 2., JAZU, Zagreb, 1913., str. 1–138.
- Lang, Milan: „Samobor: narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 19., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1914., str. 1–138.
- Liepopili, Ante: „Vukodlaci“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 277–290.
- Lovretić, Josip: „Otok: narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1898., str. 26–54.
- Lovretić, Josip: „Otok: narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 7., ur. T. Maretić i D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1902., str. 57–206.
- Lozica, Ivan: „Dva demona: orbo i mačić“, u: *Narodna umjetnost*, 32/2, Zagreb, 1995., str. 11–63.
- Lozica, Ivan: „Tko je Edmund Schneeweis i zašto nije preveden“, u: *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str.
- Lukanec, Pero: „Poslovice i fraze (Virje u Podravini)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 31., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1938., str. 135–200.
- Marjanić, Suzana – Zaradija Kiš, Antonija: *Kulturni bestijarij*, Biblioteka Nova etnografija – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
- Marjanić, Suzana: „Vještice psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa)“, u: *Stud. ethnol. Croat.*, vol. 17, Zagreb, 2005., str. 111–169.
- Marks, Ljiljana: „«Ni o drvo, ni o kamen...». Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama“, u: *Mitski zbornik* (ur. Suzana Marjanić i Ines Prica), Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2010., str. 101–113.
- Matičević, Ivica (ur.): *Hrvatske bajke i basne*, Alfa, Zagreb, 2001.
- Mikac, Jakov: „Vjerovanja. (Brest u Istri)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 29., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1934., str. 195–200.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Mrak i bučan: otok Krk“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 227.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Mora i polegač. Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 235–237.

- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik Krk i Kastav u Istri.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 224–226.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Malić.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 228.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Vještice. Otok Krk, i kajkavci.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 232–233.
- Milčetić, Ivan (ur.): „Pripomenak“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. VII–VIII.
- Smičiklas, Tadija: Sv. Jakov kraj Bakra u Hrvatskoj. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 207–211.
- Pantić, Miroslav: Vuk Stefanović Karadžić i srpske narodne pripovetke, u: *Srpske narodne pripovetke*, Prosveta, Beograd, 1988.
- Papratović, Milena, Narodne pripovijetke iz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 32., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1940., str. 85–195.
- Pavićević, M. Mićun: Crnogorske priče, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 28., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1932., str. 111–144.
- Pavićević, M. Mićun: Narodna poređenja. (Crna Gora i Dukadin), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 30., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1935., str. 233–238.
- Pavićević, M. Mićun: Etiologičke priče iz Crne Gore, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 30., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1936., str. 145–180.
- Pešić, Radmila – Milošević-Đorđević, Nada: *Narodna književnost*, „Vuk Karadžić“, Beograd, 1984.
- Petersdorff, von Egon: *Demoni, vještice, spiritisti: sve o postojanju i djelovanju mračnih sila*, preveo Vlado Vladić, Verbum, Split, 2001.
- Petrović, Tanja: „Vetrovi kao mitološka bića u predstavama južnih Slovena u istočnom delu Balkana“, u: *Studia mythologica slavica* VII, 2004., str. 143–154.
- Plas, Pieter: „Vukovi i smrt: tanatološko značenje vuka u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog područja“, u: *Narodna umjetnost*, 47/2, Zagreb, 2010., str. 77–95.
- Primorac, Jakša: „Arhivska građa odsjeka za etnologiju HAZU“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 55., ur. Maja Bošković-Stulli, HAZU, Zagreb, 2010., str. 9–37.

- Radenković, Ljubinko: „Boja kao obeležje mitoloških bića – slovenske paralele“, u: *Južnoslovenski filolog*, 64, Beograd, 2008., str. 337–346., dostupno na: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-185X/2008/0350-185X0864337R.pdf#search=„narodna kultura“> (pristupljeno 7.11.2012.)
- Radenković, Ljubinko: „Slovenska mitološka bića – predstave i poreklo“, u: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 73, Beograd, 2008., str. 315–323., dostupno na: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-5007/2008/0352-50070873315R.pdf> (pristupljeno 7.11.2012.)
- Radić, Antun: *Od Uredništva, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 2., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1897.
- Radić, Antun: *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 2., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1897., str. 1–88.
- Rožić, Vatroslav: „Prigorje: narodni život i običaji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* knj. 12., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1907., str. 49–134.
- Rubić, Stojan: *Narodne pjesme. (Duvno u Bosni)*, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 232–246.
- Rubić, Stojan: „Narodne pjesme. (Duvno u Bosni)“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 24., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1919., str. 308–315.
- Skarpa, Vicko Juraj: *Hrvatske narodne poslovice*, priredio Miroslav Vukmanić, Genesis, Zagreb, 2004.
- Schneeweis, Edmund: *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Stojković, Marijan: „Čudo od kokota“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 28., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1931., str. 87–100.
- Strohal, Rudolf: „Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 15., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1910., str. 120–160.
- Šajnović, Ivo: „Kola: narodni život i običaji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1898., str. 252–264.
- Šajnović, Ivo: „Kuga. Kola u Bosni“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 24., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1919., str. 316–319.
- Šaulić, Novica: „Tužbalice ponajviše iz Durmitorskog kraja“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 42., ur. B. Gušić, JAZU, Zagreb, 1964., str. 445–466.

- Šešo, Luka: „Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici“, *Mitski zbornik*, ur. Suzana Marjanić i Ines Prica, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2010., str. 115–125.
- Šetka, Jeronim: „Fra Andrija Kašić Miošić i narodna pjesma“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 38., urednici D. Boranić i M. Gavazzi, JAZU, Zagreb, 1954., str. 5–74.
- Šimčik, Ante: „Uz veliki zagrebački potres g. 1880“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 29., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1933., str. 238.
- Smičiklas, Tadija: „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 16., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1911., str. 129–148.
- Smičiklas, Tadija: „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, u: *ZbNŽO*, knj. 17., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1912., str. 151–170.
- Smičiklas, Tadija: „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 17., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1912., str. 343–356.
- Smičiklas, Tadija: „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 18., sv. 1., ur. JAZU, Zagreb, 1913., str. 139–160.
- Strohal, Rudolf: „Žena gora od vraga.“ (Zapadna Hrvatska), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 26., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1928., str. 371–374.
- Šaulić, Anica: „Lik žene u narodnim poslovicama“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 45., ur. Lj. Babić, F. Čulinović, JAZU, Zagreb, 1971., str. 691–697.
- Štefanić, Vjekoslav: „Sujevjerje na Krku u XVI. i XVII. Vijeku“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 29., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1934., str. 229–232.
- Šurmin, Đuro: *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898.
- Ujević, Ivan: „Orbo (orko).“ (Vjera u osobita bića), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 228–229.
- Ujević, Ivan: „Vještice. Vrhgorac“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 232.
- Vidačić, M.: „Zmija mladoženja“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 21., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1916., str. 12–16.
- Vuletić Vukasović, Vid: „Narodne legende. (Konavli u Dalmaciji)“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 29., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1934., str. 207–212.

- Zorić, Mate: „Smrt: Kotari u Dalmaciji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 204–206.
- Zorić, Mate: „Vjedogonja. Kotari u Dalmaciji.“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 227.
- Zovko, „Ivan:Hrvatsko u narodnoj uspomeni Hercegovaca“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1898., str. 150–160.
- Zovko, Ivan: Vjerovanja iz Herceg-Bosne, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 6., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1901., str. 115–160.
- Žiža, Stjepan: „Grišnjak.“ (Iz Istre), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 18., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1913., str. 192.
- Žiža, Stjepan: „Zmije.“ (Zapadna Istra), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 26., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1926., str. 192.
- Žiža, Stjepan: „Poslovice i uzrečice iz Istre i sa kvarnerskih otoka“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 33., ur. D. Boranić i M. Gavazzi, JAZU, Zagreb, 1949., str. 147–163,

Vanda BABIĆ & Danijela DANILOVIĆ

**DEMONOLOGICAL WRITINGS AND FORMS IN *THE
COLLECTION ON THE FOLK LIFE AND CUSTOMS
OF THE SOUTHERN SLAVS***

The paper is a synthesis of concepts related to demonological writings and forms within the *Collection on the Folk Life and Customs of the Southern Slavs* (1896-2010). Through an analytical approach to the above *Collection* (later just *Collection on the People's Life and Customs*) from 1896 to 2010, stories, beings and beliefs of a fantastic and demonological aspect are determined. Further methods of synthesis and classification are then used to classify them into categories that are generally determined on the basis of visual identity. A large number of demonological beings present in the *Collection* are known to most South Slavs, but not all of them. Some of the beliefs we find in the tales that have been created in South Slavic areas testify of an assumption of motifs related to the demonological beings, thus creating variants of certain tales, proverbs, etc. This is a proof of the acceptance of certain folklore elements within a specific community.

Key words: *demonological writings, stories, beliefs, literary analysis, Collection on the Folk Life and Customs of the Southern Slavs*